

Faculty of Educational Studies and the Arts
SOFIA UNIVERSITY "ST. KLIMENT OHRIDSKI"

Факултет по науки за образованието и изкуствата
СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

EDUCATIONAL
AND SOCIAL STUDIES

ПЕДАГОГИЧЕСКИ
И СОЦИАЛНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

2/2022

ГЛАВЕН РЕДАКТОР

доц. д-р Марина Пиронкова,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

EDITOR-IN-CHIEF

Assoc. Prof. Marina Pironkova, PhD,
Sofia University „St. Kliment Ohridski“

РЕДАКТОРИ

проф. д-р Мира Цветкова-Арсова,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

проф. д-р Анна Кирова,
Университет на Албърта, Канада

проф. д-р Цветанка Ценова,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

проф. д-р Васка Станчева-Попкостадинова,
Югозападен университет „Неофит Рилски“

проф. д-р Евгения Цанкова,
Университет „Роджър Уилямс“, Бристол

проф. д-р Габриела Кирова,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

доц. д-р Стефан Стефанов,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

доц. д-р Бистра Мизова,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

доц. д-р Калина Алексиева,
ШУ „Епископ Константин Преславски“

доц. д-р Магдалена Гюрова-Стоянова,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

EDITORS

Prof. Mira Tzvetkova-Arsova, DSc,
Sofia University „St. Kliment Ohridski“

Prof. Anna Kirova, PhD
University of Alberta, Canada

Prof. Tsvetanka Tsanova, DSc,
Sofia University „St. Kliment Ohridski“

Prof. Vaska Stancheva-Popkostadinova, PhD,
South-West University “Neofit Rilski”

Prof. Jenny K. Tsankova, PhD,
“Roger Williams” University, Bristol

Prof. Gabriela Nikolova Kirova, PhD,
Sofia University „St. Kliment Ohridski“

Assoc. Prof. Stefan Stefanov, PhD,
Sofia University „St. Kliment Ohridski“

Assoc. Prof. Bistra Mizova, PhD,
Sofia University „St. Kliment Ohridski“

Assoc. Prof. Kalina Aleksieva, PhD,
Konstantin Preslavski University of Shumen

Assoc. Prof. Magdalena Gyurova-Stoyanova, PhD,
Sofia University „St. Kliment Ohridski“

Дизайн на корицата: Явор Грънчаров

Графичен дизайн: Явор Грънчаров

Превод на английски: Маргарита Бакрачева

Техническа поддръжка: Евгени Венков

Cover design: Yavor Grancharov

Graphic design: Yavor Grancharov

Translated by: Margarita Bakracheva

Technical support: Evgeni Venkov

Списанието е реализирано с финансовата подкрепа на Фонд научни изследвания
на Софийски университет „Св. Климент Охридски“
(проект „Периодичните научни издания – перспективи и възможности в условията
на цифрова информационна среда“ (договор № 80-10-142/10.5.2023 г.)

Указанията за авторите могат да бъдат намерени на адрес:

<https://fnoi.uni-sofia.bg/magazine/index.php/edu-study>

ISSN 2738-8298

ПЕДАГОГИЧЕСКИ И СОЦИАЛНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Шестмесечно списание за образование, педагогика и социални науки
Книжка № 1, 2023
Година III, том 4

СЪДЪРЖАНИЕ

ТЕОРЕТИЧНИ И ПРИЛОЖНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

ПОДКРЕПА ЗА ПРИЕМНОТО СЕМЕЙСТВО В КОНТЕКСТА НА ПРИЛАГАНЕ НА ПРИЕМНАТА ГРИЖА

Вяра Цветанова 3

ВЪЗГЛЕДИ НА УЧИТЕЛИТЕ ЗА ЕЗИКОВОТО И КУЛТУРНОТО МНОГООБРАЗИЕ В ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ И В НАЧАЛНОТО УЧИЛИЩЕ

Ставрула-Елисавет Калионгзи 23

НАГЛАСИ И УДОВЛЕТВОРЕНОСТ НА РОДИТЕЛИТЕ ОТ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕТО С „ЦЕНТЪР ЗА ОБЩЕСТВЕНА ПОДКРЕПА“

Богомила Рагойчева. 29

ДОБРИ ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПРАКТИКИ

СТРАТЕГИИ ЗА СПРАВЯНЕ С ПРЕДИЗВИКАТЕЛНОТО ПОВЕДЕНИЕ ПРИ РАБОТА С ДЕЦА

Александър Ранев 44

EDUCATIONAL AND SOCIAL STUDIES

Biannual journal for Education, Pedagogy and Social Sciences
Issue No 1, 2023
Volume 4, Year II

CONTENTS

THEORETICAL AND APPLIED RESEARCH

FOSTER FAMILY SUPPORT IN THE CONTEXT OF FOSTER CARE IMPLEMENTATION

Vyara Tsvetanova3

TEACHERS' VIEWS ON LINGUISTIC AND CULTURAL DIVERSITY OF PRESCHOOL AND PRIMARY SCHOOL CHILDREN

Stauroula Kalliontzi.23

PARENTS' ATTITUDES AND SATISFACTION WITH THE "COMMUNITY SUPPORT CENTRE" INTERACTION

Bogomila Radoycheva29

GOOD PEDAGOGICAL PRACTICE

STRATEGIES FOR DEALING WITH CHALLENGING BEHAVIOUR IN WORK WITH CHILDREN

Alexander Ranev44

ПОДКРЕПА ЗА ПРИЕМНОТО СЕМЕЙСТВО В КОНТЕКСТА НА ПРИЛАГАНЕ НА ПРИЕМНАТА ГРИЖА

Вяра Цветанова

Резюме: В статията се прави опит да се очертае същността и значението на подкрепата за приемното семейство, като временна среда за отглеждане и възпитание на деца в риск. Необходимостта от социалнопедагогическо и психологическо съдействие произтича както от нормативно заложените изисквания, така и от специфични критични моменти при взаимодействието в субсистемата „приемни родители – приемно дете – биологични родители“. В рамките на изследването, чрез мнения на експерти от социалната система и на професионални приемни семейства, допълнително се аргументира важността от екипна подкрепа, включваща държавни институции и неформални структури. Помощта от една страна гарантира плавна адаптация на детето в приемна среда и създава възможности за адекватно сътрудничество с него, от друга – професионално мотивира приемните родители за социално отговорната им роля.

Ключови думи: подкрепа, приемно семейство, приемна грижа, приемно дете, социална система

FOSTER FAMILY SUPPORT IN THE CONTEXT OF FOSTER CARE IMPLEMENTATION

Vyara Tsvetanova

Abstract: The article attempts to outline the nature and importance of foster family support as a temporary environment for raising and educating children at risk. The need for socio-pedagogical and psychological support stems both from the statutory requirements and from the specific critical moments in the interaction in the "foster parents-foster child-biological parents" subsystem. Based on the opinions of experts from the social system and professional foster families, the research provides further arguments for the importance of team support involving state institutions and informal structures. On the one hand, the support ensures a smooth adaptation of the child in a foster environment and creates opportunities for adequate

cooperation with him/her, on the other – professionally motivates the foster parents for their socially responsible role.

Keywords: foster family support, foster care, foster child, social system

ПРИЕМНАТА ГРИЖА ЗА ДЕЦАТА В РИСК КАТО СОЦИАЛЕН ФАКТ

Качествената промяна в социална политика на България в началото на XXI век наложи необходимостта от нови форми за закрила и грижа за децата в риск, както и от функционирането на нови и различни по своята същност социални услуги. Едновременно с поетапното закриване на домове за деца, разкриването на социални центрове, на специализирани жилища (защитени, преходни, наблюдавани) и конструирането на административни структури към общините, се изгради и съответната нормативна база, регламентираща статута и дейностите в новите форми за социални услуги. Част от спектъра им е **приемната грижа**, разбрана като социална услуга от нов тип и актуализирана в прехода от институционален тип грижа към грижа и възпитание в най-подходящата за детето семейна или в близка до семейната среда.

Включването и усъвършенстването на социалната услуга „**приемна грижа**“ в полето на българската социална политика, кореспондира с реформите в политически, социален и икономически аспект. Те осигуряват поле за функционирането на алтернативните грижи за деца в български условия, провокирани от редица идеи на европейски неправителствени организации, насочени към появата на нов тип управленски социални решения (Tsvetanova, 2021).

Всеизвестно е, че необходимостта от нови форми на детска закрила, които генерално да внесат промяна в българската система за отглеждане на децата от рисковите групи, произтича от редица драматични констатации на национално ниво в дългия преход към демокрация. Освен множество семейства в криза, с негативни последици върху младото поколение (изоставяне, negliжиране, насилие, зависимости), институционалният подход е с трайно отрицателни последици за децата и младежите. Констатира се, че „новото хилядолетие за България е белязано от факта, че повече от 30 000 деца се намират в специализирани институции“, има и „постоянен темп на намаляване на детското население“, отчуждение, ценностно обедняване и др. (Zhecheva, E. 2019:101). Освен това, институционалната матрица на грижа за деца, доминираща преди 1989 г., „нарушава техните права, гарантирани от международни конвенции, по които Република България е страна“, и „води до установяване на дискриминационни модели в образованието и достъпа до качествена грижа“ (Terziev, V., D. Radev, E. Arabska, R. Dimitrovski. 2017:22).

Тези реалности са предпоставката за формулиране на ясна национална стратегия за деинституционализация на грижите за деца. Като елемент от нея е и приемната грижа, включваща не само настаняване на деца при приемни семейства, а процес по подбор, обучение, подкрепа на приемните родители. Налага се и психо-социална и педагогическа работа с приемното дете и биологичните му родственици. Важно е информирането и мотивирането на общността за включването ѝ в процеса и за разбиране на необходимостта от подобна социална услуга.

Затова идентифицирането на социалната услуга „приемна грижа“ в пространството на социалните и педагогически науки не е случаен факт – тя е методологически обусловена от разбирането за детето и детството, както и от смисъла на общия подход към грижата за децата в риск, и конкретно за децата без стабилна и позитивна семейна общност. Приема се, че този вид грижа за детето, на основание нормативно и социално зададени параметри ще му осигури необходимата семейна среда, гарантираща условия за неговото адекватно развитие, възпитание и социализация. В същностната характеристика на приемната грижа, са заложили ценностният подход, визиращ разбирането че „детето е ценност“, личностно-ориентираният към детските възможности и потребности подход, както и подходи и принципи, осигуряващи индивидуален темп на развитие. В този контекст, приемната грижа като част от съвременните мерки за закрила на детето и социална услуга, се прилага спрямо деца в риск, независимо от произхода им, пола, религията, медицинските показатели и др. в семейна среда.

Във визията за приемната грижа се съдържа и разбирането ѝ като екологичен модел за подкрепяне на семейства в криза, без да се пренебрегва и съдействащата функция на социалната система спрямо приемните родители, които имат пряка обществена мисия по отношение на приемните деца (Dzhordzh & Audenhovan, 2004).

Синтезирано, социалната услуга е необходимият социален факт, генериращ възможност за закрила, подкрепа, грижа и отглеждане на детето, извън биологичното му семейство. Приемното семейство е социален ресурс за настаняване на деца в риск, както и за осигуряване на тяхното развитие и удовлетворяване на потребностите им.

Във фокуса на настоящето проучване са както част от реалностите съпътстващи дейностите на приемните родители, така също и възможностите на експертната общност за **подкрепа на приемното семейство**, осъществяващо т.нар. приемна грижа за деца в риск. База за проучване и анализ върху резултатите от него са характерните особености на **детецентризма – подход, изискващ в центъра на дейността да е детето с неговите биологични и психосоциални предразположения и потенциал за развитие.**

Целта на проучването е ориентирана към разкриване на проблемните сфери при осъществяване на мярката за закрила „приемно семейство“, а в този смисъл и обосновка на подкрепата от която се нуждае то. Авторските проучвания по проблема и издигнатата цел дават основание за идентифициране на три основни задачи, както следва:

- представяне на акценти от нормативната уредба, регламентираща осъществяване на социалната услуга „приемна грижа“;
- идентификация на потребността от подкрепа за приемното семейство, разбирано като необходимия социален конструкт за временно отглеждане на деца;
- експертно оценяване на дейностите, добрите практики и проблемите, свързани с осъществяване на семейната грижа за приемното дете.

НОРМАТИВНА ОСИГУРЕНОСТ НА ПРИЕМНОТО СЕМЕЙСТВО

Социалната услуга „приемна грижа“ в световен мащаб, а и в България, „се предоставя на дете в риск и на неговото биологично семейство“ (Todorova, I. 2013:175). Развитието ѝ предполага освен превантивни действия срещу изоставяне на деца и помощ за семействата им, но и ясно дефиниране кога, в какви случаи съществува риск за детето, за да се предприемат действия по извеждането му от роджена среда.

По отношение на понятието „дете в риск“ предвид широкото му тълкуване, Златкова-Дончева (2018) представя обобщено разбиране въз основа на множество популярни дефиниции в педагогическата наука, изразяващо се в „неблагоприятна житейска перспектива, провокирана от различни външни фактори (семейство, среда, общност) и вътрешни фактори (личностни характеристики)“ за детето (Zlatkova-Doncheva, 2018:22). Законът за закрила на детето извежда конкретни обстоятелства, които се разбират като опасни за живота, здравето и развитието на децата и предполагат експертна намеса за отстраняване на риска и за възстановяване на благоденствието. Част от ситуациите, са свързани с възможности за „злоупотреба, насилие, експлоатация“, други със загуба на родителите или лишаването им от права, трети касаят отпадане на детето от образователната система (Закон за закрила на детето, Dopolnitelni razporedbi, t. 11).

Юридическа база за приемната грижа освен по-горе посочения документ, са Законът за социалните услуги, Наредбата за условията и реда за кандидатстване, подбор и утвърждаване на приемни семейства и настягане на деца в тях, Методиката за условията и начина на предоставяне на социалната услуга „приемна грижа“, Наредбата за критериите и стандартите за социални услуги за деца и др. Чрез тях се дефинира, прилага, контролира и оценява не само в оперативен план приемничеството, но и като качествено изпълнение на основните дейности на приемните родители. Нормативните постановки изясняват и същностните причини за настягане на дете извън

биологична среда, т.е. според тълкуванието и степенята на възможните негативни последици за него, актуални към момента на установяване на риска от социалните служби. Разбира се, за прилагане на услугата не по-малко важни са специалистите, средата на произход и живот на детето, информираността на обществото, личността на кандидатите за приемни семейства, възможностите за професионално обогатяване на вече утвърдени такива, измеренията на подкрепата за всички участници в процеса.

Тази форма на алтернативна грижа се конкретизира в българските нормативни документи чрез професионални и чрез съществуващи на доброволен принцип семейства. В случая в ползрението на изследователския интерес са професионалните приемни родители и подкрепата, която получават или заявяват необходимост от нея, въз основа на практически формулирани ситуации в резултат от съвместното съжителство с приемното дете.

Законовите условия изясняват и процеса по настаняване на деца в небологична семейна среда. Настаняванията (краткосрочно, дългосрочно, заместващо, спешно), са съобразно конкретиката на случая и потребностите на детето, профила на приемното семейство (педагогически, социални, емоционални и др. специфики на лицето, което ще полага грижи), потенциала на рождната среда да съдейства за по-бързо връщане на детето в нея.

Професионалното семейство обикновено е предпочитано от кандидатстващите лица. Според справка на Агенцията за социално подпомагане към края на 2022 г., в страната ни има 9 доброволни приемни родители, за разлика от професионалните, които са 1883. (ASP. *Osnovni pravnenia po zakrila na deteto*). Справката сочи още, че в 290 от тях няма настанени деца, което може да демотивира приемните семейства за оставане в системата за грижа. Другото измерение на проблема, е оставане в системата, но несъгласие за промяна на съществуващият им профил за деца от конкретна рискова група, което води до дълготрайна неактивност на семействата, респективно икономическа несигурност, ако това е единствената им възможна професионална заетост. Обикновено екипите по приемна грижа провеждат разговори с приемните родители за: „причини за невъзможността да бъде настанено дете, промени на профила, целесъобразността от заличаване“ (ASP. *Ekspertite po priemna grizha reagirat na problema s nezaetostta na registrirani priemni semeystva*). Успешното разрешаване на този проблем е в полето на професионалните компетенции и активност на експертите, но не и без желанието за съдействие от приемните родители.

Финансовото възнаграждение за труда, включително правото на еднократни материални или парични стимули, нерядко е подбуда за избор да се кандидатства за приемни родители (Pravilnik za prilaganie na ZZD, Glava peta, chл. 46, „а“, chл. 57v.). И въпреки, че взаимодействието между приемащите лица и детето е временно, често възникват и

свързаности помежду им със силна емоционална наситеност. Подобни връзки понякога пренятстват безпроблемното извеждане на детето от алтернативната среда. Трудностите възникват най-вече при липса на адекватна и продължителна подготовка, тъй като „всички участници в този процес – приемни родители, дете, братя и сестри в приемното семейство, се нуждаят от помощ и подкрепа, за да могат успешно да се справят с раздялата“ (Borisova, 2007:101). Важна е професионалната намеса на социалните работници месеци преди извеждането на приемното дете за реинтеграция или осиновяване. Въз основа на оценка на привързаността, възрастта и спецификите на личността му, осъзнатостта на приемното семейство за особеностите на този етап, специалистите е необходимо да са активни в работата си за осъществяване на по-безболезнена раздяла.

Структурно, особеностите на гържавно регламентираната грижа са: а) активност на национални и общински структури (министерства, агенции, отдели за закрила на детето и др.) в задаването на норми и стандарти за услугата, при мониторинг на качеството ѝ, при контрол върху изпълнение на последващи предписания; б) правно регулирани отношения между основните субекти в приемната грижа (приемно семейство, доставчици на услугата, приемно дете, биологично семейство); в) изисквания, свързани с кандидатстване, одобрение, обучение и специализиране на кандидати за приемни родители; г) осигуряване на социалнопедагогически условия за качество на грижата от приемащите семейства чрез подкрепа за тях и отражението ѝ върху взаимодействието им с приемните деца.

Основни компоненти на процеса, са: наличие на договори между приемните семейства и доставчика на социалната услуга; индивидуален план за потребностите на детето и проследяване на развитието му; заплати за професионалните родители; мониторинг от социалните служби; подкрепа в социален, педагогически, образователен, психологически аспект за приемните родители, приемните деца, биологичните родители. Компонентите са необходими за успешна реализация на приемната грижа и имат потенциал за изграждане на добри партньорски взаимоотношения между социалната система и приемните семейства. Чрез трудова заетост и финансово възнаграждение от една страна, от друга – чрез процедурите по наблюдение, контрол и оказване на помощ от социалните структури за приемните родители, се формира усещането им за пълноценно и пълноправно участие в приемното родителство.

ИДЕНТИФИКАЦИЯ НА ПОТРЕБНОСТТА ОТ ПОДКРЕПА ЗА ПРИЕМНОТО СЕМЕЙСТВО

Приемната грижа, освен че е в полза на децата в риск, влияе и върху биологичните им родственици за осъзнаване на педагогическите, битовите, ценностните виждания на възрастните и за статута на детето в

семейството. Прилагането ѝ показва, че е важно съществуването на „програми и услуги“, които да са достъпни за „всички рискови групи“ и да бъдат ориентирани към „интервенции, осигуряващи както превенция, така и закрила, и даващи предимство на семейната и общностната грижа за деца пред институционалната“ (Deuyvis, 2008:7). Факт е, че когато цялостната държавна политика по детското благосъстояние, действа въз основа на „всеобхватност на грижата“ – ранно установяване на рискови влияния за детето и семейството му и причини, превенция срещу риск, работа за устойчивост на защитните сили на семейството, сътрудничество между социалните услуги (Deuyvis, 2008:7), се благоприятства успехът на социалнопедагогическата работа по възстановяване на разрушените взаимоотношения в биологичната семейна система и за това могат да спомогнат и алтернативните услуги в общността.

В този контекст за Башева (2018) концептуално извежда, че приемничеството освен че е ориентирано към закрила на деца, е и естествено зараждащо се в обществото, „намира своето приложение под една или друга форма в целия свят“, и позволява „индивидуална грижа и подкрепа, която да доближи живота и развитието им до тези на децата, растящи в любящи биологични семейства“ (Basheva, H. 2018:180).

Според Тодорова (2013) новата реалност, която предлага приемната грижа в много голяма степен зависи и от подкрепата за приемните родители (Todorova, I. 2013:175). Още повече, че професионалните компетентности на специалистите са фактор, определящ качеството на социалната работа, предвид ролята им да защитават детето и полагащите грижи за него (Bogdanova, 2009). Работата на социалните работници предполага опитност както за „запазване на идентичността на детето“ и за насърчаване развитието му, така и за изграждане на „мостове за приемственост между два социални свята – рождени и приемни...между теория и практика“ (Tsvetanova,, 2021:99). Така, компетенциите потенцират естественото протичане на съжителството в приемна среда, помагат на биологичното семейство да „стъпи на крака“, съдействат за успешно реинтегриране или осиновяване на детето.

Процесът по ситуиране на приемното семейство като важен субект в модела на алтернативни социални услуги, предполага във всички отделни моменти то да бъде насочвано и стимулирано (Natsionalna strategia „Vizia za deinstitutsionalizatsiyata na detsa v Republika Bulgaria“). От професионалната намеса на съпътстващите го субекти, зависи в голяма степен качеството на полаганите грижи в педагогически, психологически, дори материален аспект. Въпросът за подкрепата е актуален предвид, че навременността на съдействието, времетраенето, ясното диференциране на нуждите на приемните родители, но и на приемното дете има отражение върху качеството на функциониране на социалната услуга.

Логично възниква и питането: Какъв тип подкрепа е съществен и в какви моменти от съществуването на приемното семейство се налага? Изследователските намерения очертават зони, конкретизирани по следния начин: а) периоди, в които приемните родители имат потребност от подкрепа; б) структури, оказващи подкрепа на приемното семейство; в) доминиращ вид съдействие за приемащите родители и критични моменти в ежедневната грижа за детето, свързани с необходимост от подкрепа.

Стандартите за прилагането на приемната грижа (Metodika za usloviyata i nachina na predostavyane na sotsialnata usluga „priemna grizha“), изясняват, че нужда от съдействие има при почти всички положения от процедурата по осъществяване на грижата, и е с различни измерения – социални, педагогически, психологически, образователни, медицински.

При кандидатстване, в съвместната работа между лицата и социалните работници възникват взаимоотношения, предполагащи идейно структуриране на представите на кандидатите за същината и функционалните особености на приемната грижа. В този период, съществува и възможността за отказ от „влизване“ на лицето в услугата. Съображенията могат да варират от персонално неосъзнати трудности в социалнопедагогически план до разочарование от поставените изисквания, които го очакват при практическо поемане на мисията на приемничеството. Затова изпъква необходимост от изясняване на мотивите и полагане на усилия от социалните служби за продължаване на процеса, особено при лица, отличаващи се с потенциал за надграждане на собствен педагогически опит.

Обучителният етап за кандидатите, се налага след социална оценка на пригодността им да се справят с целево заложеният смисъл на услугата – „сигурна и безопасна семейна среда“, „превенция на институционализацията на деца и осигуряване на подкрепа за биологичните родители в кризисни ситуации“, ресоциализация, реинтеграция (нак там, 4). Подготовката на професионалните приемни семейства спомага за натрупване на знания, умения, придобиване на специфичен възпитателен опит, свързан с деца в риск. Подкрепата се реализира не само по време на обучителните часове, но и извън тях. Осъществява се чрез мобилна дейност на социалните работници (визити и разговори в домовете на приемните родители), практически насоки за допълнително стимулиране на лицата (казуси, посещения на кандидатите в институции от резидентен тип).

Настаняването и съжителството с приемно дете, е особено критичен период за приемните семейства. Предизвикателства са: осъзнаване на преходния характер на грижата; изграждане на компетентности за минимизиране на „първичната рана“ у децата (Verie, 2005) чрез доверителни връзки с възрастните; способност за социално сътрудничество с помагащите субекти и за позитивно общуване с рождените близки на детето. Още повече, че качеството на грижата е обвързано с разбиране

на детските проблеми и на биологичните родители „през позицията на професионализма“, предвид че „професионалната приемна грижа е насочена най-вече към деца със затруднения от различно естество (поведенчески, емоционални и др.)“ (Borisova, 2006:59).

Съвместният живот с настанено дете, се отличава и с психическо напрежение за приемното семейство. Измеренията му за родителите могат да бъдат:

- културно-битови (установяване на хигиенни навици и физическо адаптиране на детето към новата среда, специфики на общуване на детето у дома и навън);
- емоционално-когнитивни (непреживян опит от общуване с дете, носител на психо-емоционални, физически и др. травми; осмисляне и приемане от детето на травмата, с която идва в семейството; справяне с ефекти от negliжиране на детето в биологичната му среда и работа за преодоляване на усещането за отхвърленост);
- възпитателно-образователни (приобщаване на детето към общочовешки и семейни ценности, трудности в обучението и др.).

Обективното въздействие на професионалната подкрепа и на съдействието от разширената семейната среда за приемните родители, допълнително обучение след настаняване на приемното дете – всичко изброено е съществено за критично осмисляне на съжителството с настаненото дете и за мотивацията за качествена грижа.

В този контекст могат да се изведат още условия, при които приемащите родители се нуждаят от сътрудничество: няма настанено дете при тях за определен период (от месец до няколко месеца); конфликти между биологичните деца на приемното семейство и приемното дете; конфликти с рожденото семейство на приемното дете; спешни ситуации, свързани с живота, здравето на детето или приемащите субекти; извеждането на детето от временната среда (при реинтегриране/осиновяване); грижа за деца с увреждания. В подобни случаи, при липса на съдействие, социалните служби отчитат снижаване на мотивацията на приемните родители, в резултат на съмнения в собствените компетенции заради временна невъзможност да се справят с възникналите ситуации. При всички тези положения е налице необходимост от помощ от страна на ангажираните формални и неформални системи, действащи в контекста на грижата.

Dzhordzh & Audenĥovan (2004) сочат, че „професионалната подкрепа, която бива оказвана на семействата, е структурно свързана с характера на гържавата“, според типа демократично управление, разграничавайки подкрепа както на национално ниво, така и на местно равнище (Dzhordzh & Audenĥovan, 2004:93). В България формалното професионално съдействие, се осъществява от областните екипи по приемна грижа, отделите

за закрила на детето, образователни структури и др. Оказването на подкрепа е част от задълженията на доставчика на услугата и на Дирекция „Социално подпомагане“. Важен фактор обаче са и други социални услуги, към които биват насочвани приемният родител, приемното дете или биологичното семейство. Като такива могат да се посочат Център за обществена подкрепа, Център за социална рехабилитация и интеграция, Комплекси за социални услуги и др.

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ПОДКРЕПА НА ДЕЙНОСТИТЕ В ПРИЕМНОТО СЕМЕЙСТВО – ЕКСПЕРТИЗА НА ПРИЕМНИ РОДИТЕЛИ И СОЦИАЛНИ РАБОТНИЦИ

За целите на изследваната проблематика, е извършено допитване до 22-ма професионални приемни родители, което диференцира критични зони в контекста по прилагане на социалната услуга. Отзовалите се лица, съставляват една четвърт от одобрените на територията на област Благоевград. Съществено е да се посочи, че този тип респонденти като специфична социална група, се отличават с известна дистанцираност от обществото. Причини могат да се търсят в индивидуални опасения за публично демонстриране на професионални постижения, а и във връзка с опазване на психическото и емоционалното здраве на приемните деца.

Проучването сред приемните родители е осъществено през есента на 2022г. с помощта на авторски въпросник в електронна форма. Структурата му съдържа въпроси от отворен и затворен тип. Смесово, целят да уловят: екзистенциални моменти, които приемните родители свързват с нужда от подкрепа; ситуации, в които тази необходимост е била negliжирана от страна на социалната система; промени, които желаят и очакват от държавни структури по отношение на процеса по приемничество и субектите в него; кои са структурите, на които винаги могат да разчитат при кризисни ситуации; в практически план от какво съдействие най-вече се нуждаят.

За преобладаващата част от изследваните лица, съществени моменти с влияние върху качеството на приемната грижа, са: извънредни положения, свързани с живота и здравето на приемното дете или на самите тях; конфликт с родените родители; настаняване и обгрижване на деца с увреждания. Ситуации от значение за адекватно функциониране на приемната семейна система, са и: осиновяване; липса на съдействие чрез заместваща приемна грижа за основния приемен родител; извеждане на детето от временната среда за реинтегриране; психологически стрес за биологичните деца на приемните родители, след извеждане на настаненото дете от тяхната семейна среда.

Приемните семейства смятат, че екипната работа от страна на различни институции, т.е. комплексната специализирана подкрепа,

спомага за повишаване на педагогическата им увереност в полза на децата в риск. Близко 60% от тях поставят на първо място нуждата от психологическо съдействие, в съчетание с педагогическа, здравна и парична помощ. Едва 15% допускат, че обогатяването на личната им възпитателната практика може да бъде фактор, позитивно стимулиращ грижата. Почти всички респонденти обаче (90%), са на мнение, че във всеки един момент могат да получат подкрепа от социалната система. Същевременно 50% от тях разчитат и на собственото си семейство, или на близки и приятели. Помощта от семейната група е стимул, като наличието на положителна атмосфера осигурява адекватно социализиране на приемните деца.

Според получените данни, 10% от приемните семейства смятат, че има negliжиране на потребностите им от страна на социалните работници. Най-вече се случва при: нужда от споделяне на страхове за детето при предстояща реинтеграция в биологичната среда; при неяснота за здравословното му състояние; продължителен период на безработица, поради несъвместимост между профилите на приемното семейство и приемните деца. Последното условие не рядко е причина за трайна демотивация за оставане в регистъра на активни приемни родители и поражда съмнения в пригодността им като професионалисти в областта на детската закрила.

Изследваните лица най-рядко очакват подкрепа от законодателната и от образователната система. Забелязва се и известен спад в доверието им за съдействие от други социални услуги или от местната мрежа от приемни родители. Факт е обаче, че заедно с „основните фигури на професионалния социален работник, отговарящ за „случая“ и приятеля/сродника/съседа, който посещава семейството, за да предложи помощ, съвет или напътствие“ (Dzhordzh & Audenhovan, 2004:99), в общността има позициониран колектив от приемни родители. Тази структура изпълнява неофициално задачата за взаимно насърчение на отделните членове, особено на лица, отскоро в тази услуга. В рамките на своеобразно социално пространство, се дава поле за споделяне, обмен на добри практики по казуси, конфронтации с позитивна конотация. Чрез такива взаимодействия, освен приобщаване, се постига и допълнително стимулиране за дейността им. Логичен пример в това отношение са посочените в позицията на социалните работници „групи за самопомощ“.

По отношение на супервизиите, като част от плановете за надграждащо обучение по приемна грижа, 35% от изследваните родители насочват вниманието, че са твърде малко организирани срещи, както за тях, така и за социалните работници. Подчертават, че съдействието, което получават още в първите етапи от процедурата, трябва да е системно и устойчиво във времето.

Приемните семейства заемат критична позиция и във връзка с трудово-правните отношения. Определят ги като ограничаващи и близо 95% заявяват позиция за промяна към договорни споразумения от трудов тип, с оглед произтичащи от него права (обезщетения, отпуски, социални рискове и др.), доколкото към момента са тип граждански. За този вид формална подкрепа сдруженията и асоциациите в сферата на алтернативни социални услуги призовават периодично през години наред, предвид необходимостта от социална сигурност, респективно мотивация за влизане и оставане в услугата на лица в полза на деца в риск (Trend: Namalyavat balgarite, koito biha stanali priemni roditeli).

Изследването разчита и на 5 експертни оценки – на специалисти от Областен екип по приемна грижа (ОЕПГ) и на социални работници от Център за социална рехабилитация и интеграция (ЦСРИ) в община Благоевград. Индивидуалните беседи с тях следват съдържателната логика на въпросите в електронния формуляр за приемни родители.

Експертизата на социалните работници от Областния екип изяснява, че подкрепата намира израз в надграждащи обучения, супервизии и интервизии, консултации със специалисти от екипа или извън него (медицински лица, педагози и специални педагози, психолози). Съществуват и „групи за самопомощ“, които се организират ежесечно от и в полза на приемните родители. Идеята за такъв тип взаимна подкрепа, е част от философията на Виенският модел за приемна грижа, основните елементи на който са включени при прилагането ѝ в страната ни (Vienski model za kvalifitsirana priemna grizha za detsa). Съдействие от такова естество е включено и в проектната дейност при алтернативни грижи (Projekt „I az imam semeystvo“). Според специалистите, по време на своите срещи родителите имат възможност за споделяне на проблеми с настанени при тях деца или с техните биологични семейства, да търсят възможни решения на трудни ситуации, да се съветват помежду си. Във функционален смисъл, може да се посочи, че групите за самопомощ реализират превенция по отношение на „неустойчива мотивация“ на отделни приемни лица, съществуването на която би провокирало „трудно изпълнение на специфични родителски задължения“ (Borisova, 2001:37).

Друг тип подкрепа, са целеви финансови средства, които се насочват към приемни родители и деца, включително еднократни помощи, чийто израз може да бъде и в натура, напр. компютър, велосипед, дрехи и обувки за приемното дете.

Същевременно, съществуващата колаборация между ОЕПГ и ЦСРИ, се очертава като позитивна практика за екипна дейност чрез съпътстващи социални услуги. Усилията се насочват за разрешаване на кризисни обстоятелства от различно естество, благодарение на консултативни

беседи, индивидуални психологически сесии с продължителност поне три месеца за всяко лице, обучения за повишаване на родителския капацитет. По данни на социалните работници, през последните няколко години, една трета от сключените договори за допълнителна подкрепа в ЦСРИ, са били свързани с индивидуална психологическа и социална работа с деца в приемна грижа и с техните приемни или биологични родители. Образователната и логопедичната помощ от своя страна е съвместна и с други институции – детски градини, училища, Общостен център „Ранно детско развитие“, функциониращи в общината.

Често се налага действието на мултидисциплинарни екипи за разрешаване на проблеми, свързани с: необяснимо поведение на детето или твърде агресивно (реализират се разговори със социален работник, консултации с психолог, медицински специалисти); проблеми в учебния процес, лошо поведение и бягства от училище (социален работник, педагогически съветник, ресурсен учител, инспектор Детска педагогическа стая); липса на основни хигиенни навици у приемното дете (беседи със социален работник, психолог, личен лекар) и др. В този контекст, става ясно, че необходимост от подкрепа има не само за детето.

Потенциал за подкрепа може да се търси и открие и чрез влиянието на общественото мнение, което през годините на прилагане на приемна грижа, разделя обществото на две позиции – негативна и позитивна. Като отрицателно спрямо тях, го определят 65% от анкетираните приемни семейства. Реално, позицията на социума остава трайно непроменена, с оглед факта, че една от „най-съществените трудности при въвеждането на приемничеството“ е „необходимостта от промяна в мисленето и нагласите на хората“ (Georgieva, 2006:28). Същевременно, „рекламирането“ услугата сред населението през последните две-три години е затруднено, по думите на експертите, като това е следствие от пандемичната ситуация с разпространението на COVID – 19 и фокусиране на усилия към услуги за обезпечаване на образователната осигуреност и здравната закрила на подрастващите.

В смисъла на конкретни изводи от осъщественото проучване се определят:

1. Необходимост от подкрепа за приемните родители съществува на всеки етап от реализирането на приемната грижа, но като особено чувствителни се очертават моментите, когато: предстои настаняване на дете и очакваното съжителство с него; кризисни положения с приемното дете; липса на настанено дете, водеща до риск от демотивация на приемащите субекти; конфликти с биологичните родители на детето; обученията за компетентностно надграждане са малко; при негативно влияние на общественото мнение относно алтернативната социална услуга.

2. Въз основа на мненията на изследваните приемни семейства е ясно, че част от тях са недоверчиви към законодателната и образователната системи, не винаги разчитат на подкрепа и от страна на социалните работници или специалисти от други услуги. Една трета заявяват, че потребността от целенасочени консултативни и обучителни срещи е важна, но на практика срещите са малко, което не насърчава качествено прилагане на приемна грижа.
3. Социалната система декларира, че подкрепа се оказва системно в процеса на развитие на приемното семейство – обучения, супервизии, интервизии, консултации, както и т. нар. „групи за самопомощ“, които могат да се разбират и като своеобразно вътрешно сътрудничество в локалната мрежа на приемните семейства.
4. Финансовата страна на услугата гарантира заплати на професионалните приемни родители. Негативен аспект е липсата на този тип подкрепа, когато системата не успее да настани дете в приемна среда, особено когато периода е продължителен, това създава риск от излизане от социалната услуга на приемните родители.
5. Колаборацията между различните специалисти и различните социални услуги в местната общност (социални работници, психолози, педагози, медицински лица и др.) позволява разнообразен тип подкрепа за приемните родители – социална, психологическа, педагогическа (както и за други субекти в процеса – приемно дете, биологично семейство).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Приемната грижа е социална услуга, прилагана в България на основание нормативни постановления и при отчитане на необходимостта за генерална промяна в социалната политика спрямо детската закрила. Част е от глобалните процеси по деинституционализация на грижите за деца. В страната ни тя се реализира с ускорени темпове от началото на XXI век, като към юридическата ѝ основа е създадена и Методика с описани стандарти за реализирането ѝ.

Проблемите, свързани с подкрепата и грижите за децата в риск, са съществена част от изследванията в научното поле на социалната педагогика. В общия контекст, те приоритетно са насочени към диагностични процедури, свързани: с агресивно поведение в училищната среда и извън нея, респективно със социална и педагогическа дейност в училище (Kuzmanova-Kartalova, R. 2004); със социализацията, с акцент върху проблема „по какъв начин човек става компетентен член на обществото“ (Kuteva-Tsvetkova, V. 2008: 22); със статута на деца с проблеми със закона (Petrova, N.); с дейностите в полето на превантивна и корекционна дейност за подрастващи с девиантни прояви (Kriviradeva, B., B. Tsvetkov. 2010); със съвременните предизвикателства на приобщаващото образование

като „нова образователна политика“ и „човешко право“ (Radulov, V. 2018) и редица други аспекти.

В този смисъл е нужно да се отчете, че е важна активността от страна на научната общност по отношение на феномена „**приемничество**“. Макар и с временен статут, приемното семейство има съществено значение, защото предлага защитена и благоприятна среда за отглеждане и подкрепа на децата в риск. Важно е, вниманието на компетентните изследователи – педагози, психолози, социални работници и други специалисти да се насочи не само към администрирането на дейностите на приемното семейство и квалификацията на приемните родители, а преди всичко към **детето – към неговите преживявания, към неговото психо-социално, емоционално и ценностно развитие, към начина му на живот в приемното семейство и неговата удовлетвореност от взаимодействията в него**. Такъв подход би спомогнал за успешна „политика за социална подкрепа на семейството изобщо и на позитивното родителстване“ (Petrova-Dimitrova, N. 2009.:18).

Съвместната дейност на основните субекти в полето на тази алтернативна на институционалния тип грижа (приемни родители, биологични семейства, социални работници), е призвана да осигури функционирането на позитивна семейна среда за детето в риск, въпреки нейният временен характер, да гарантира преодоляване на рисковете за детето, както и да подкрепя биологичната му среда за реинтеграция.

Задълженията на приемното семейство се обуславят от съответната подкрепа, не само в нормативно изражение, но и функционално, свързано със системни действия на отделните структури. Водеща роля за реализирането ѝ имат пряко свързаните с приемната грижа формални организации (социална, образователна, правна и др. системи). Социалната система, от една страна предвид мненията на експертите, отчита необходимостта от съдействие на всички нива на приемния процес, за да се гарантира ефективност на грижата. От друга – декларира полагането на професионални усилия, изразяващи в различни форми на взаимодействие в полза на приемните семейства.

В рамките на реализираното изследване, се откроява противоречие относно съдействието, която очакват приемните родители и което получават – в позицията, заявена от социалните работници. Причинно-следствена връзка за това може да се търси в съмнението на семействата относно „заявена-реализирана“ помощ от формалните системи.

Трябва да се отчете и нуждата от повишаване на активността на неформалните структури (местни групи на приемни родители, неправителствени организации, приятелски/роднински групи). Те са сериозен стимулиращ фактор в общността, когато усилията на държавните системи са недостатъчни, за да се предотврати нарушаване на

взаимодействието между приемното семейство и дете, включително загуба на мотивационните нагласи на семействата. Разбира се, недоверието в съпътстващите социални услуги, по-пасивната позиция на образователната система, промяната в трудово-правната договореност, които очертават изследваните приемни семейства като конфликтни точки в контекста на действителната подкрепа, са част от динамиката на приемната грижа. Кое то дефинира и необходимостта да се преразгледа на експертно ниво, с участието на приемни семейства важността от социалното сътрудничество.

Защото именно то съдейства приемните родители „да се концентрират върху своята основна задача – възпитанието и грижата за приемното дете и да поставят в центъра на своята работа най-добрия интерес и нуждите му“ (Narachnik за priemna grizha, 53). Подкрепата е условие, изпълнението на което дава стимул на приемните семейства да демонстрират на външната среда значението на позитивните социализационни промени у детето.

БИБЛИОГРАФИЯ

- АСП. Експертите по приемна грижа реагират на проблема с незаемостта на регистрирани приемни семейства. [ASP. Ekspertite po priemna grizha reagirat na problema s nezametostta na registrirani priemni semeystva.] <https://asp.government.bg/bg/novini-i-akcenti-asp/ekspertite-po-priemna-grizha-reagirat-na-problema-s-nezaetostta-na-registrirani-priemni-semeystva/>
- АСП. Основни направления по закръла на детето. [ASP. Osnovni napravlenia po zakrila na deteto.] <https://asp.government.bg/bg/deynosti/zakrila-na-deteto/osnovni-napravleniya-priemna-grizha/>
- Башева, Х. (2018). Идеологията на приемната грижа – такава, каквато го дъде в България. Сб. „Жива старина. Научното наследство на Димитър Маринов (1846–1940)“ с. 178–190. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.
- [Basheva, H. (2018). Ideologiyata na priemnata grizha – takava, kakvato dojde v Bulgaria. Sb. „Zhiva starina. Nauchnoto nasledstvo na Dimitar Marinov (1846–1940)“ s. 178–190. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“.] https://www.researchgate.net/profile/Petya-Bankova/publication/364622605_Izdatelstvo_na_BAN_Prof_Marin_Drinov_DNI_NA_KULTURNOTO_NASLEDSTVO_V_INSTITUT_ZA_ETNOLOGIA_I_FOLKLORISTIKA_S_ETNOGRAFSKI_MUZEJ_-BAN/links/6353bc8b8d4484154a23dac4/Izdatelstvo-na-BAN-Prof-Marin-Drinov-DNI-NA-KULTURNOTO-NASLEDSTVO-V-INSTITUT-ZA-ETNOLOGIA-I-FOLKLORISTIKA-S-ETNOGRAFSKI-MUZEJ-BAN.pdf#page=177
- Богданова, (2009). Изоставянето на деца – превенция и алтернативи. София: Авангард Прима. [Bogdanova, (2009). Izostavyaneto na detsa – preventsia i alternativi. Sofia: Avangard Prima]

- Борисова, М. (2007). Приемната грижа в кадър и перспектива. София: Авангард Прима. [Borisova, M. (2007). Priemnata grizha v kadar i perspectiva. Sofia: Avangard Prima.]
- Борисова, В. (2001). Социално-педагогическа помощ при мотивиране на приемното семейство. Обществено възпитание, 6, с. 35 – 38. [Borisova, V. (2001). Sotsialno-pedagogicheska pomoshht pri motivirane na priemното semeystvo. Obshtestveno vazpitanie, 6, 35 – 38.]
- Борисова, М. (2006). Семейните домове в България – първообраз на професионална приемна грижа. ФИЦЕ-България. Бюлетин септември. с. 59-64. [Borisova, M. (2006). Semeynite domove v Bulgaria – parvoobraz na profesionalna priemna grizha. FITsE-Bulgaria. Vyuletin septemvri. s. 59-64.]
- Верие, Н.Н. (2005). Първичната рана. Да докоснем света на осиновеното дете. Издателска къща ЛИК. София. [Verie, N.N. (2005). Parvichnata rana. Da dokosnem sveta na osinovenoto dete. Izdatelska kashta LIK. Sofia.]
- Виенски модел за квалифицирана приемна грижа за деца. [Vienski model za kvalifitsirana priemna grizha za detsa.] <https://www.pokrov.foundation/виенски-модел-за-квалифицирана-прием/>
- Георгиева, М. (2006). Опитът на ОДЗ – Варна при въвеждането и развитието на приемната грижа. ФИЦЕ-България. Бюлетин септември. с. 23-30. [Georgieva, M. (2006). Oritat na ODZ – Varna pri vavezhdaneto i razvitiето na priemnata grizha. FITsE-Bulgaria. Vyuletin septemvri. s. 23-30.]
- Дейвис, Р. (2008). Набор от инструменти за ориентирана към семейството социална работа. Детско благополучие – от превенция към закрила. Проект „Популяризиране и развитие на алтернативни форми на грижа за деца, лишени от родителска грижа в Босна и Херцеговина”. Save the children UK. [Deyvis, R. (2008). [Nabor ot instrumenti za orientirana kam semeystvoto sotsialna rabota. Detsko blagopoluchie – ot preventsia kam zakrila. Proekt „Populyarizirane i razvitie na alternativni formi na grizha za detsa, lisheni ot roditelska grizha v Bosna i Hertsegovina”. Save the children UK.]
- Джордж, Ш., Н. Ауденховън. (2004). Приемната грижа – участници и взаимовействия. Фондация „Свободна и демократична България”. София: ТВР Принт ООД. [Dzhordzh, Sh., N. Audenhovan. (2004) Priemnata grizha – uchastnitsi i vzaimodeystvia. Fondatsia „Svobodna i demokraticzna Bulgaria”. Sofia: TVR Print OOD.]
- Жечева, Е. (2019). Създаване на системата за закрила на детето и развитие на националните политики. Педагогика, том 91, бр. 1 с. 100 – 111. [Zhecheva, E. (2019). Sazdavane na sistemata za zakrila na deteto i razvitie na natsionalnite politiki. Pedagogika, tom 91, br. 1 s. 100 – 111.]
- Закон за закрила на детето. (ЗЗД). Обн. ДВ. бр.48 от 13 Юни 2000г, изм. и доп. ДВ. бр.62 от 5 Август 2022г. Допълнителни разпоредби, т. 11. [Zakon za zakrila na deteto. (ZZD) Obn. DV. br.48 ot 13 Yuni 2000g, izm. i dop. DV. br.62 ot 5 Avgust 2022g. Dopalnitelni razporedbi, t. 11.]

- Златкова-Дончева, К. (2018). Менторството и децата в риск. Бургас: Либра Скопн [Zlatkova-Doncheva, K. (2018). Mentorstvoto i detsata v risk. Burgas: Libra Skorp]
- Кузманова-Карталова, Р. (2004). Социалният педагог и учителят – партньори при личностното израждане на ученика. Педагогически алманах, том 12, 1. с. 7-16. УИ ВТУ „Св. св. Кирил и Методиѝ“. [Kuzmanova-Kartalova, R. (2004). Sotsialniyat pedagog i uchitelyat – partnyori pri lichnostnoto izgrazhdane na uchenika. Pedagogicheski almanah, tom 12, 1. s. 7-16. UI VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiѝ“.] <http://journals.uni-vt.bg/almanac/bul/vol12/iss1/2>
- Кривирадева, Б., Б. Цветков. (2010). Ролята и мястото на социално-педагогическите интернати и възпитателните училища-интернати в системата за превантивно-корекционна дейност. Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, кн. Социални дейност, том 103. с. 169-190. УИ „Св. Климент Охридски“. [Kriviradeva, B., B. Tsvetkov. (2010). Rolyata i myastoto na sotsialno-pedagogicheskite internati i vazpitateelnite uchilishta-internati v sistemata za prevantivno-korektsionna deynost. Godishnik na SU „Sv. Kliment Ohridski“, kn. Sotsialni deynost, tom 103. s. 169-190. UI „Sv. Kliment Ohridski“.]
- Кутева-Цветкова, В. (2008). Относно научния статут на социалната педагогика. Педагогически алманах, том. 16, 2. с. 7-33. УИ ВТУ „Св. св. Кирил и Методиѝ“. [Kuteva-Tsvetkova, V. (2008). Otnosno nauchnia statut na sotsialnata pedagogika. Pedagogicheski almanah, tom. 16, 2. s. 7-33. UI VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiѝ“.] <http://journals.uni-vt.bg/almanac/bul/vol16/iss2/2>
- Методика за условията и начина на предоставяне на социалната услуга „приемна грижа“ [Metodika za usloviyata i nachina na predostavyane na sotsialnata usługa „priemna grizha“] <https://chrdrri.net/sites/default/files/uploads/elibrary/05/МЕТОДИКА.pdf>
- Наръчник за приемна грижа. [Narachnik za priemna grizha.] https://www.iss-bg.org/pic/Naruchnik_fostercare_bg.pdf
- Национална стратегия „Визия за деинституционализацията на деца в Република България“. [Natsionalna strategia „Vizia za deinstitutionalizatsiyata na detsa v Republika Bulgaria“] <https://www.mlsp.government.bg/uploads/35/sv/10pr008-2pr-1.pdf>
- Петрова-Димитрова, Н. (2009). Развитие на алтернативни услуги, включително приемна грижа в контекста на реформата на системата за закрила на децата – опитът на България. с. 1-20. [Petrova-Dimitrova, N. (2009). Razvitie na alternativni uslugi, vklyuchitelno priemna grizha v konteksta na reformata na sistemata za zakrila na detsata – opitat na Bulgaria. s. 1-20.] https://nmd.bg/wp-content/uploads/2009/10/Razvtie_alternativni_uslugi_za_detsa.pdf
- Правилник за прилагане на ЗЗД. Обн. ДВ. бр.66 от 25 Юли 2003г., изм. и доп. ДВ. бр.2 от 8 Януари 2021г. Глава пета, чл. 46, „а“, чл. 57в. [Pravilnik za prilagane na ZZD. Obn. DV. br.66 ot 25 Yuli 2003g., izm. i dop. DV. br.2 ot 8 Yanuari 2021g. Glava peta , chl. 46, „a“, chl. 57v.]

- Проект „И аз имам семейство“. Информационна система за управление и наблюдение на структурните инструменти на ЕС в България. [Projekt „I az imam semeystvo“. Informatsionna sistema za upravlenie i nablyudenie na strukturnite instrumenti na ES v Bulgaria.] <http://umispublic.government.bg/srchProjectInfo.aspx?id=53147>
- Радулов, В. (2018). Приобщаващото образование – нови реалности и предизвикателства. В: Сб. с материали от Юбилейна научна конференция с международно участие „Научни и практически аспекти на приобщаващото образование“ с. 11-20. УИ „Св. Климент Охридски“. [Radulov, V. (2018). Priobshtavashtoto obrazovanie – novi realnosti i predizvikatelstva. V: Sb. s materiali ot Yubileyna nauchna konferentsia s mezhdunarodno uchashtie „Nauchni i prakticheski aspekti na priobshtavashtoto obrazovanie“ s. 11-20. UI „Sv. Kliment Ohridski“.]
- Терзиев, В., Д. Радев, Е. Арабска, Р. Димитровски. (2017). Процесът на деинституционализация на деца като част от развитието на социалните услуги в България. KNOWLEDGE Journal, vol. 17, 2. The teacher of the Future. pp. 19-28. [Terziev, V., D. Radev, E. Arabska, R. Dimitrovski. (2017). Protsesat na deinstitutsionalizatsia na detsa kato chast ot razvitieto na sotsialnite uslugi v Bulgaria. KNOWLEDGE Journal, vol. 17, 2. The teacher of the Future. pp. 19-28.] <http://ikm.mk/ojs/index.php/kij/article/view/4315/4314>
- Тодорова, И. (2013). Детето в родителското, осиновителското, приемното семейство и институционалния дом. София: Сиела Норма. [Todorova, I. (2013). Deteto v roditelskoto, osinovitelskoto, priemnoto semeystvo i institutsionalnia dom. Sofia: Siela Norma]
- Тренд: Намаляват българите, които биха станали приемни родители. НАПГ [Trend: Namalyavat balgarite, koito biha stanali priemni roditeli. NAPG] <https://www.napg.eu/trend%2B+namaljavat+bylgarite%2B+koito+biha+stanali+pri-novini/1/MNKjIVKrcZOHMdijcxeDYxenc5erYpafYJebYReLI9evIJOPMVKPMZKTcleHIIKf>
- Цветанова, В. (2021) Социалнопедагогически характеристики на приемната грижа. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“ [Tsvetanova, V. (2021). Sotsialnopedagogicheski harakteristiki na priemnata grizha. Blagoevgrad: UI „Neofit Rilski“]

За автора:

Вяра Цветанова, гл. ас. г-р

ЮЗУ „Неофит Рилски“

Факултет по педагогика, Катедра Социална педагогика

2700 Благоевград, България

E-mail: viara23@swu.bg

Researcher ID Web of Science: H-6688-2014

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4817-570X>

Research Gate ID: <https://www.researchgate.net/profile/Vyara-Tsvetanova-2>

About the Author:

Vyara Tsvetanova, Senior Assist. Prof., PhD

South-West University "Neofit Rilski"

Faculty of Pedagogy, Department of Social Pedagogy

2700 Blagoevgrad, Bulgaria

E-mail: viara23@swu.bg

Researcher ID Web of Science: H-6688-2014

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4817-570X>

Research Gate ID: <https://www.researchgate.net/profile/Vyara-Tsvetanova-2>

TEACHERS' VIEWS ON LINGUISTIC AND CULTURAL DIVERSITY OF PRESCHOOL AND PRIMARY SCHOOL CHILDREN

Stauroula Kalliontzi

Abstract: This article examines teachers' views on linguistic and cultural diversity of children in preschool and primary school. Teachers' views reveal that their knowledge is limited and they are asked to teach students based on their personal beliefs and efforts. The teachers' lack of knowledge about linguistic and cultural diversity affects both the direct contact they have with the children and the cooperative relationships with their parents. This implies communication problems between them which in turn affect the education of children who have linguistic and cultural diversity. The need for teacher training is therefore highlighted in order to be able to effectively utilize the cultural and linguistic capital of children and their families at all levels.

Keywords: teachers, linguistic diversity, cultural diversity, children

ВЪЗГЛЕДИ НА УЧИТЕЛИТЕ ЗА ЕЗИКОВОТО И КУЛТУРНОТО МНОГООБРАЗИЕ В ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ И В НАЧАЛНОТО УЧИЛИЩЕ

Ставрула-Елисавет Калионгзи

Резюме: Статията разглежда възгледите на учителите за езиковото и културното многообразие на децата в предучилищна възраст и в началното училище. Възгледите на учителите разкриват, че техните знания са ограничени и от тях се иска да преподават на учениците въз основа на личните си убеждения и усилия. Липсата на познания на учителите за езиковото и културното многообразие се отразява както на прекия им контакт с децата, така и на отношенията на сътрудничество с техните родители. Това предполага проблеми в общуването между тях, които на свой ред се отразяват на образованието на децата, които имат езиково и културно многообразие. Ето защо е подчертана необходимостта от обучение на учителите, за да могат те ефективно да използват културния и езиковия капитал на децата и техните семейства на всички нива.

Ключови думи: учители, езиково многообразие, културно многообразие, деца

INTRODUCTION

In terms of pre-school education, the school comes to "bridge" family literacy with school by expanding and strengthening family literacy practices (Kondyli & Stellakis, 2006). According to Hasan (2006), the acquisition of emerging literacy by young children follows a "natural" course of development. In particular, the emergence of literacy refers to the first of the two lines of its evolution (natural exotic) and develops through daily activities, where there is a significant influence from the circumstances of the individual's social life. The second line of development of literacy is the specialized or exotic and occurs through systematic teaching, and follows the first (Hasan 2006).

In terms of cognitive development, children involved in pre-school education and care are better prepared for primary school. Children acquire strong social skills, literacy and numeracy skills, richer vocabulary and a desire and curiosity to learn more. In addition, pre-school education and care have a positive effect on the child's learning progress in later school life (UNICEF, 2019).

Research conducted on fifteen-year-olds with an immigrant background shows that the degree of literacy skills acquired in children who participated in pre-school education and care programs is higher than in children of immigrants who did not participate (OECD & European Union, 2018). In addition, education is more effective and efficient, as children attending pre-school are less likely to drop out of school, repeat classes and more likely to finish Primary and Secondary Education. It is a powerful strategy that helps all countries meet their goals for primary, secondary and higher education (UNICEF, 2019). From a financial standpoint, preschool education and care lay the groundwork for an adult worker who has acquired the skills needed in a modern job market, such as critical thinking, communication collaboration, bargaining skills, resilience and creativity (UNICEF, 2019).

TEACHERS' VIEWS ON THE TEACHING OF REFUGEE CHILDREN IN EDUCATION

Gkaintartzi, Kiliari and Tsokalidou (2015), in their research examine the views of teachers from all levels of education regarding the teaching of the mother tongue of immigrant students in Greece. The research was conducted on kindergarten teachers, teachers and professors during the school year 2010/11 and 2011/12. Data collection tools include questionnaire, observation, free and semi-structured interviews. According to the results of the research, the teachers of the present research consider the mother tongue of immigrant students as an obstacle in learning the Greek language at school and that its learning should be supported by the local immigrant communities. Thus, the research teachers are cut off from the responsibility of teaching the mother tongue to immigrant students and consider that such lessons do not belong to the "normal" school, but should take place after the end of the daily school curriculum. Furthermore, the attitudes of teachers, including kindergarten teachers, towards the mother

tongues of immigrant students reflect the legitimacy of the Greek language as the only school language and the exclusion of linguistic minorities from the "normal" school curriculum. The research shows that there is an "invisible" monolingual attitude of teachers in the teaching of immigrant children, and this is the teaching of only Greek and that bilingualism is also "invisible" in the Greek public school.

Mattheoudakis, Chatzidaki and Maligkoudaki (2017), explore the views and practices of primary education teachers regarding the linguistic and cultural diversity in the Greek school. The sample of the research consisted of eighty teachers and the questionnaire was used as a data collection tool. Based on the results, most teachers consider the preservation of the mother tongue and bilingualism as an obstacle to learning the Greek language. The research also concludes that the attitudes of teachers towards the use of the motherboard both at home and at school are not encouraging. Furthermore, the research showed that the participating teachers do not implement many activities or do not apply many practices to strengthen bilingualism. Although teachers say they are trying to adapt their teaching practices to bilingual students, researchers are skeptical about whether this is the case in educational practice.

Maligkoudi, Tolakidou and Chiona (2018) examined the views and practices of Primary Education teachers regarding the language development of refugee students in Greece. In particular, their work is a case study in a primary school in Macedonia. Five teachers and the principal of the specific school participated in the research. Interview and observation were used to collect data. The interviews focused on four areas: a) teachers' profile b) teachers' views on students' bilingualism, c) teachers' practices in teaching students with different language backgrounds and d) teachers' attitudes towards language teaching taking into account refugee students as well. Based on the findings, the research teachers do not seem to adopt practices that support students' language and cultural background. Teachers say they are unwilling to "sacrifice" indigenous students' education to help refugee students join the classroom. The research also concludes that teachers adopt a "monolingual" educational practice applying the Greek language as if it were the first language for all students. The researchers note that the application of such a practice in combination with the low self-esteem of refugee students can create attitudes of disgust among students about the school and society in general.

Maligkoudi and Tsaousidis (2020) conducted a survey, which examined the attitudes of teachers who teach in Refugee Reception and Training Structures (Refugee Education). More specifically, the purpose of the research is to highlight the attitudes of teachers towards refugee education, language teaching, the use of children's mother tongue in the classroom and cooperation with students' families. Conducting in kindergarten teachers, teachers and philologists through semi-structured interviews. According to the results of the research, among other things, the attitudes of teachers towards the mother tongue of refugee children are positive, as they recognize its importance in learning the second language – Greek

– but also for psychosocial reasons. Regarding the development of cooperation with the students' families, they did not seem to cooperate with them. Reasons that hinder this cooperation are attributed to the indifference and lack of a common language code. Research shows that teachers feel unprepared and unprepared for the teaching of children who have different linguistic and cultural characteristics and consider their training necessary. Regarding the challenges faced by the research teachers, they seem to be related to how the children of refugees and immigrants see themselves. In particular, they seem to hold a negative attitude towards the behavior and mentality of students and their families.

Balamanidi and Pozoukidis (2010) seem to reach similar conclusions, who conducted research, where they examined the training needs of teachers in intercultural education. The two researchers used the questionnaire as a tool to collect their data. This research is a case study, which examines 39 teachers of a school in the city of Kozani. The research questions concerned information about the description of the sample, teachers' views on their level of information regarding intercultural education, their sources of information and questions regarding teachers' needs for intercultural readiness and competence. Based on the analysis of the data, it seems that, among other things, the majority of teachers are poorly informed about issues of intercultural education. Teachers also want to be educated on various issues related to intercultural education. Researchers point out that teachers do not seem to be prepared to teach in classes with different linguistic and cultural backgrounds.

Androulakis, Gkaintartzi, Kitsiou and Tsioli (2017) in a recent study examine the school's relationship with the family and the factors that determine this relationship. Immigrant parents and teachers were asked about the relationships that develop between them in the context of family-school cooperation. The research adopted a qualitative type of data collection approach and specifically free and semi-structured interviews, individual and group, focus groups, observation and through written reports of teachers, facilitators and researchers. According to the results of the research, immigrant parents consider that cooperation with the school translates as receiving information from teachers about their child's school progress. Teachers, on the other hand, feel that immigrant parents do not cooperate with the school because of their lack of interest and distance from school. However, research shows that the development of relationships between immigrant parents and teachers is determined by a relationship of power and 'legitimacy' of linguistic and cultural capital. In particular, parents' relationships and communication with teachers are defined and 'controlled' by the school. The school is the one that will determine in what language and what rules are required to develop communication, without taking into account the needs of immigrant parents resulting in limited school family cooperation.

Regarding the general opinion of the kindergarten teachers who apply the Greek Curriculum, we consider it appropriate to refer to the research of Stellakis (2012) who researched the views of kindergarten teachers on initial literacy.

Stellakis (2012) researched the views and practices of nineteen kindergarten teachers in total who worked in various kindergartens in Syros. In particular, he examined the views of kindergarten teachers regarding the emergence of literacy and what knowledge and skills they consider to be most important for acquisition in preschool. Participants were divided into three groups, where they were given a large board to record their ideas on how they perceived the concept of emerging literacy and then to discuss it. This cardboard served as a map to capture ideas about the concept of emerging literacy. Data processing was performed by content analysis. Based on the results of the research, it appears, among other things, that kindergarten teachers associate the concept of literacy with communication, however, they neglect to connect it with the written language. Research also shows that kindergarten teachers consider it very important to acquire decoding skills. Participants do not seem to engage in literacy activities that link them to communication situations or involve children in activities that make sense to them. The researcher concludes that the research educators do not understand literacy as a complex form of language through the use of written language and adopt an autonomous model of teaching (initial) literacy, understanding literacy as technical skills of decoding written symbols, giving written symbols phonemic awareness and in phonological correspondences.

CONCLUSIONS

Considering the multidimensional definition of emerging literacy in conjunction with refugee education, we understand that there are many different approaches we can focus on for further research. In addition, regarding the views held by teachers about initial literacy, it appears that teachers have limited knowledge and are understood more as technical skills that the child must acquire (Stellakis, 2012). Thus, teachers approach the teaching of language based on their personal beliefs or how they see students with different multicultural characteristics.

Teachers do not manage to cooperate with their students' families due to language barriers but also by the degree of interest shown by parents in the education of children. In fact, family-school collaboration-communication relationships depend on power-relations and 'legitimization' of linguistic and cultural capital. Some of the good practices for the education of refugees and immigrants are the utilization of the language and culture of the students and the creation of a safe environment.

REFERENCES

Androulakis, G., Gkaintartzi, A., Kitsiou, R. Tsioli, S. (2017). Parents-Schools' Communication and Albanian as a Heritage Language in Greece. Στο P.P. Trifonas T. Aravossitas

- (Επιμ), Handbook of Research and Practice in Heritage Language Education, Springer International Handbooks of Education (1-18). New York: Springer.
- Balabanidi, Z., & Pozoukidis N. (2010). Detection of their training needs of teachers in intercultural education: A case study. In the P. Geogogiannis & Baros V. (Ed.), Intercultural Education – Immigration–Conflict Management and Pedagogy of the Republic. 13ο Alexandroupolis International Conference, 7-9 May 2010 (Volume II, pp. 192-203). Patra.
- Gkaintartzi, A., Kiliari, A., & Tsokalidou, R. (2015). ‘Invisible’ Bilingualism ‘Invisible’ Language ideologies: Greek Teachers’ Attitudes towards Immigrant Students’ Heritage Languages. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 18(1), 60-72.
- Hasan, R. (2006). Literacy, everyday speech and society. In A. Charalambopoulos (Ed.), *Literacy, society and education – Five studies* (pp. 134-189). Thessaloniki: Institute of Modern Greek Studies, Manolis Triantaphyllides Foundation.
- Kondyli, M. & Stellakis, N. (2006). Literacy practices in pre-primary education: one program, two approaches. In P. Papoulias – Tzelepis, A. Fterniati & K. Thivaivos (Eds.), *Research and Practice of Literacy in Hellenic Society* (pp. 159-180). Athens: Greek Letters.
- Maligkoudi, C., & Tsaousidis, A. (2020). Attitudes of teachers who teach in Refugee Reception and Education Structures (Refugee) opposite education of refugee students. *Research in Education*, 9 (1), 22-34.
- Maligkoudi, C., Tolakidou. P., & Chiona. S. (2018). “It is not bilingualism. There is no communication”: Examining Greek teachers’ views towards refugee children’s bilingualism: A case study. *Dialogoi! Theory & Praxis in Education*, 4, 95-107.
- Mattheoudakis, M., Chatzidaki, A., & Maligkoudi, C. (2017). Greek teachers’ views on linguistic and cultural diversity. *Selected Papers on Theoretical and Applied Linguistics*, 22, 358-371.
- OECD & European Union (2018). *Settling In 2018: Indicators of Immigrant Integration*. Brussels: OECD Publishing OECD.
- Stellakis, N., (2012). Greek kindergarten teachers’ beliefs and practices in early literacy. *Literacy*, 46(2), 67-72.
- UNICEF (2019). *A world ready to learn: Prioritizing quality early childhood education: Global report*. New York: UNICEF.

За автора:

Ставрула-Елисавет Καλλιонτζι, докторант
 Софийски университет „Св. Климент Охридски“ Факултет по науки за образованието и изкуствата
 Научни интереси: предучилищна педагогика, интеркултурно образование
 E-mail: staurou.kall@yahoo.gr

About the Author:

Kalliontzi Stauroula, PhD student
 Sofia University, Faculty of Educational Studies and Arts
 Scientific interests: intercultural education
 E-mail: staurou.kall@yahoo.gr

НАГЛАСИ И УДОВЛЕТВОРЕНОСТ НА РОДИТЕЛИТЕ ОТ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕТО С „ЦЕНТЪР ЗА ОБЩЕСТВЕНА ПОДКРЕПА“

Богомила Радоичева

Резюме: В публикацията се представя оценка на една от най-новите социални услуги в общността – Център за обществена подкрепа. Представени са данни от проведено изследване с родители, доброволни и недоброволни ползватели на социални услуги в Център за обществена подкрепа (ЦОП). Целта е да се проучат техните нагласи и удовлетвореност от взаимодействието със специалистите относно предоставяната в ЦОП подкрепа от страна на работещите със самите родители и/или с техните деца.

Ключови думи: социални услуги в общността, център за обществена подкрепа, удовлетвореност, родители

PARENTS' ATTITUDES AND SATISFACTION WITH THE "COMMUNITY SUPPORT CENTRE" INTERACTION

Bogomila Radoycheva

Abstract: The article highlights the evaluation of one of the newest social services in the community – Community Support Centre. Data from a survey conducted with parents, voluntary and involuntary beneficiaries of social services at the Community Support Centre (CSC) are presented. The aim is to explore their attitudes and satisfaction with the interaction with professionals regarding the support provided in the CSC by those working directly with parents and/or their children.

Keywords: community social services, community support centre, satisfaction, parents

УВОД

Отглеждането на детето от биологичните му родители благоприятства неговото пълно и хармонично развитие, но да расте в биологичното си семейство невинаги е в негов най-добър интерес. Когато липсва сигурна и безопасна среда за детето, то попада в категорията „деца в риск“ и това е основен фактор за извеждането му извън семейната среда. Въпреки задачата, която социалната политика у нас си поставя, да се намали броят на децата, изоставяни от родителите им, много от подрастващите продължават да се отглеждат чрез специализирани и резидентни услуги. „Основна характеристика на тази система за грижа е, че отделя детето от семейната му среда за дълго време“ (Zhecheva, 2019:259). Израстването извън семейната среда оставя отпечатък върху детето за цял живот и това носи своите белези дори когато то вече е осъзната личност.

Основен и важен момент в процеса на деинституционализация е замяната на институционализацията с развитието и откриването на алтернативни социални услуги в общността, предназначени за деца и семейства в риск, на които се предоставя възможност за оказване на подкрепа в общността. Това дава ново поле за разсъждения върху българското законодателство, което в последните няколко години претърпява важни реформи в стремежа си за осигуряване на най-доброто в полза на децата и тяхното пълноценно развитие. Основната цел е „подобряване на връзката между детето и семейството и улесняване на адаптирането им към съвместен живот. Предоставят се от екипи от специалисти в рамките на Центрове за обществена подкрепа“ (Petrova-Dimitrova, 2014:87).

ОБОСНОВКА НА ПРОБЛЕМА

Приетият през 2020 г. Закон за социалните услуги (ЗСУ) е израз на нова социална политика за реализиране на социалнопедагогическа подкрепа на различни равнища. Центровете за обществена подкрепа са комплекс от социални услуги, които според нормативните регламенти се разглеждат като:

- Общодостъпни, които имат за цел информиране, консултиране и обучение за реализиране на социални права и за развиване на умения;
- Мобилни с цел превантивна общностна работа;
- Специализирани социални услуги, които могат да са полезни в случаи на настъпването на определен риск за живота, здравето, качеството на живот или развитието на лицето или при необходимост да бъде удовлетворена специфична потребност на определена група лица (ЗСУ чл. 12).

„В същността си алтернативните модели, каквито са и ЦОП (Центрове за обществена подкрепа) целят „затваряне“ пътя към институциите (макар и от нов тип), където настаняването е дългосрочно и редките срещи с

рожденото семейство не са условие за промяна в нагласите за изоставяне на деца“ (Tsvetanova, 2021:92), т.е. един от аспектите на работа в ЦОП е превенция на настаняването на деца в резидентни услуги. Същевременно, когато тази цел не е постигната, работата на специалистите от ЦОП е насочена и към подкрепа на деца от резидентна грижа.

В ползрението на социалнопедагогическата работа в Центровете за обществена подкрепа са и провежданите обучения с кандидат приемни родители и кандидат осиновители. Получилите прозвището „приемни родители“ и „осиновители“ също получават подкрепа в условията на своето родителстване.

Важно е да се акцентира и върху това, което обосновава в своето дисертационно изследване Н. Христова-Михайлова, а именно, че мерките по закрила в семейна среда се осигуряват предимно от социалните служби и само от една социална услуга – Център за обществена подкрепа, която има консултативен характер. Според авторката „анализът на методиките на социалните услуги показва, че основните целеви групи на разработените и функциониращи социални услуги в страната са предимно децата в риск и по-рядко техните семейства и близки (семействата присъстват като целева група само в методиката на услугата ЦОП)“ (Hristova-Mihailova, 2019:15).

Ефективността на предоставяната социална услуга може да се измерва, като се проследява доколко заложените цели за работа по случая биват изпълнени. Участието на родителите в изготвянето на Индивидуалната оценка на потребностите не е маловажно, тъй като родителят дава основната информация, необходима за извеждането на цели в Индивидуалните планове за подкрепа, които периодично се актуализират и са неделима част от Индивидуалните оценки. Те дават ясна картина за постигнатите успехи, основните проблемни зони, рисковете за детето и неговото семейство, използваните ресурси и влиянието на външните и вътрешните фактори.

Всяко семейство носи своята идентичност и индивидуална история и особености. Това е причина в социалнопедагогическата работа да се прилага индивидуален подход при различните случаи. Освен децата, значително важно е и родителите да бъдат включвани в процеса на работа и оказване на подкрепа от страна на специалистите.

Основополагащ принцип за постигането на ефективност и качество на предоставяне на социалните услуги е участието на потребителя и неговото семейство в промяната. Осъзнаването на проблема и необходимостта от съдействие при изпълняването на заложените цели за работа по случаите е един от ключовите моменти при постигане на напредък и положителни резултати. Взаимодействието между семействата и работещите с децата им специалисти допринася за развитието на случая, по който се

работи, а също и за дълготрайните резултати и тяхната устойчивост. Това обуславя и целта на настоящото изследване – проучване на нагласите и удовлетвореността на родителите от предоставяната в ЦОП подкрепа от страна на специалистите, работещи със самите родители и/или с техните деца.

ПОСТАНОВКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Проучването е реализирано през месец януари 2023 г. в гр. Дупница и гр. Трън чрез разработена авторска анкетна карта. В целевата група се включват родители на деца, ползващи социалнопедагогическа и психологическа подкрепа, както и осиновители и приемни родители в три Центъра за обществена подкрепа (ЦОП – Дупница, ЦОП „За да има щастие в детските очи“ и ЦОП „Дъга“). Проучването разчита на отзовалите се лица и така в контингента на изследване се включват 33-ма родители. От тях 7 мъже и 26 жени с различен семеен статус (8 несемейни; 14 семейни; 8 разведени и 3 вдовици). От респондентите 9% са на възраст от 20 до 30 години, 33% от тях са от 30 до 40 години, 42% от анкетираните родители са на възраст от 40 до 50 години, а 15% от тях са над 50-годишна възраст. 82% от участвалите в проучването се определят като доброволни потребители, а останалите 18% от тях като недоброволни.

Таблица 1. Процентно отношение на получените от респондентите отговори

Въпроси	Отговори	Брой/Процент отговорили родители	
1. Вашият пол е:			
А) мъж	А	7	21,21%
Б) жена	Б	26	78,79%
2. Какъв е Вашият семеен статус?			
А) неженен/неомъжена	А	8	24,24%
Б) женен/омъжена	Б	14	42,42%
В) разведен/а	В	8	24,24%
Г) вдовец/вдовица	Г	3	9,09%
3. В коя възрастова категория попадате?			
А) от 20 до 30 години	А	3	9,09%
Б) от 30 до 40 години	Б	11	33,33%
В) от 40 до 50 години	В	14	42,42%

Г) над 50 години	Г	5	15,15%
4. Какви бяха Вашите очаквания за Центъра за обществена подкрепа, преди да бъдете запознати с неговата дейност?			
А) Не знаех за неговото съществуване	А	5	15,15%
Б) Бях чувал/а за него, но не бях достатъчно запознат/а с дейността му.	Б	8	24,24%
В) Бях скептично настроен/а.	В	3	9,09%
Г) Бях чувал/а добри отзиви и затова реших да потърся съдействие от специалистите там.	Г	17	51,51%
5. Откъде разбрахте за възможността да ползвате социална услуга в Центъра за обществена подкрепа?			
А) от отдел „Закрила на детето“	А	14	42,42%
Б) от училище	Б	3	9,09%
В) от познати	В	16	48,49%
Г) от социалните мрежи	Г		0%
6. С каква нагласа подходихте при подаването на документите за ползване на социална услуга в Центъра за обществена подкрепа?			
А) Не бях много сигурен/а дали ще помогнат на детето ми, но реших да опитам.	А	12	36,36%
Б) Бях с положителни нагласи, тъй като съм чувал/а добри отзиви за Центъра за обществена подкрепа.	Б	14	42,42%
В) Бях сигурен/а, че съм попаднал/а на правилното място.	В	7	21,21%
7. Вие се определяте като:			
А) доброволен клиент (сами сте потърсили подкрепа от специалистите)	А	27	81,82%
Б) недоброволен клиент (насочени сте да ползвате социална услуга в Центъра за обществена подкрепа, без да е потърсено Вашето съгласие)	Б	6	18,18%

8. Какви бяха Вашите очаквания от специалистите при стартирането на социалната услуга, която ползва Вашето дете? А) Бях скептично настроен/а, но синът/дъщеря ми настоя да подадем документи и затова попълних заявление за ползване на услугата.	А	6	18,18%
Б) Очаквах да получа необходимата подкрепа и проблемът, с който сме се сблъскали, да бъде разрешен и затова попълних заявление за ползване на услугата	Б	27	81,82%
9. Как съобщихте на сина/дъщеря си, че ще ползва социална услуга в Център за обществена подкрепа и му предстоят консултации с психолог, педагог, арттерапевт или други специалисти? А) Той/тя знаеше, защото сам/а ми заяви, че има нужда от подкрепа.	А	12	36,36%
Б) В началото ѝ/му обясних, че ще го запиша на извънучилищни занимания/кръжок, след което специалистите в Центъра за обществена подкрепа му разясниха каква е тяхната дейност.	Б	11	33,33%
В) Заведох го/я, без да му/ѝ казвам къде отиваме, защото не знаех как ще реагира ако му/ѝ кажа	В	1	3,03%
Г) Потърсих първо мнението на специалистите от Центъра за обществена подкрепа за това как да съобща на детето си, че му предстоят консултации с тях.	Г	9	27,27%
10. Каква беше реакцията на Вашето дете, когато му съобщихте, че сте подали документи за ползване на социална услуга от него в Център за обществена подкрепа? А) Зарадва се, защото познава деца, които посещават Центъра за обществена подкрепа, и е с положителни нагласи.	А	18	54,55%
Б) Наложих да му обясня подробно каква е дейността на Центъра за обществена подкрепа, след което го запознах със специалистите, за да му стане по-ясно.	Б	13	39,39%

В) Ядоса се и заяви, че психическото му състояние е напълно нормално, за да посещава такъв вид специалисти.	В		0%
Г) Отказа категорично да посещава Центъра за обществена подкрепа.	Г	2	6,06%
11. Получихте ли необходимата подкрепа от специалистите, от която имахте нужда?			
А) Да.	А	33	100%
Б) Не.	Б		0%
12. Препокриха ли се Вашите очаквания за работата на специалистите в Центъра за обществена подкрепа?			
А) Да	А	32	96,97%
Б) Не	Б	1	3,03%
13. За да бъде постигнат очакваният резултат от работата на специалистите с детето Ви в Центъра за обществена подкрепа:			
А) е необходимо да обменям непрекъснато информация със специалистите, тъй като бих искал/а да знам какво се случва с чувствата и емоциите на детето ми;	А	8	24,24%
Б) е важно да спазвам насоките, които ми се дават от специалистите;	Б	12	36,36%
В) е необходимо да има добре подготвени кадри, които да дават адекватни насоки, които да спазвам, тъй като знам, че за да бъде постигнат очакваният резултат, е нужно и моето съдействие .	В	13	39,39%
14. Провеждани ли са с Вас консултации от специалистите от Центъра за обществена подкрепа?			
А) Досега не.	А	1	3,03%
Б) Само за получаване на обратна връзка по отношение на работата на специалистите със сина/дъщеря ми.	Б	5	15,15%
В) Винаги когато съм имал/а въпроси, са ми давани насоки и съм консултиран/а за това как да постъпвам и реагирам в конкретни ситуации.	В	25	75,76%

Г) Освен индивидуални консултации, са провеждани и съвместни такива с мен и сина/дъщеря ми.	Г	2	6,06%
15. Наясно ли сте с конфиденциалността, която се спазва от специалистите в Центъра за обществена подкрепа при работата с Вас и Вашето дете? А) Обясниха ми, че всичко, за което си говорим, ще бъде пазено от тях под строга тайна и да не се притеснявам да споделям с тях.	А	31	93,94%
Б) Притеснявам се да споделям по-лична информация за себе си, защото гадът ни е малък.	Б	2	6,06%
16. Бихте ли се обърнали отново към Центъра за обществена подкрепа, ако в бъдеще Ви се наложи да потърсите професионална подкрепа? А) Да.	А	33	100%
Б) Не.	Б		0%
17. В случай че Ваши близки имат нужда от подкрепа, бихте ли им препоръчали да ползват социална услуга в Центъра за обществена подкрепа? А) Да, вече го направих.	А	29	87,88%
Б) Не бих искал/а да се знае, че детето ми е посещавало психолог или други специалисти от Центъра за обществена подкрепа.	Б	4	12,12%
В) Не, не смятам, че тази социална услуга е ефективна	В		0%
18. От колко време детето Ви ползва услугата? А) От три до шест месеца	А	10	30,30%
Б) От шест до девет месеца	Б	3	9,09%
В) От девет месеца до една година	В	15	45,46%
Г) Повече от една година	Г	5	15,15%

Разпределението по пол (въпрос 1) показва, че 78,79% от анкетираните респонденти са жени, а останалите 21,21% са мъже. Оттук следва изводът, че участниците в проучването са предимно от женски пол и те са по-благоприятно разположени към търсенето на подкрепа от социалните услуги в

общността. Като че ли се налага и становището, че у нас все още битува предразсъдък за основната роля на жената за възпитанието на децата или че е въпрос на слабост родителите да признаят свои пропуски във възпитанието на децата, както и за липса на опитност и алтернативи за разрешаването на проблематични ситуации.

Възрастовото разпределение на родителите (въпрос 3) и техният житейски опит не влияят върху осъзнаването на значимостта от търсене на професионална подкрепа и съдействие, тъй като в проучването са обхванати лица на различна възраст и с различен семеен статус (въпрос 2). Оттук следва изводът, че проблеми при възпитанието и отглеждането на децата могат да се срещнат както при смятаните за „опитни“ родители, така и при млади семейства, без нужния житейски и родителски опит.

Различни са нагласите на изследваните респонденти за ЦОП, преди запознаването им със същността и дейността му и това се вижда в отговорите на въпрос 4. Видно е, че 51,51% от анкетираните родители са чували добри отзиви за ЦОП, предоставящ различни социални услуги, и това ги е накарало да потърсят съдействие от специалистите, когато им се е наложило и са имали нужда от професионална подкрепа. Немалък процент (24,24%) родители са тези, които са знаели за съществуването на този тип подкрепа, но не са били добре запознати с дейностите, които се извършват в ЦОП. 15,15% от тях не са знаели за съществуването на подобни институции, а останалите 9,09% са били скептично настроени. Това показва, че в обществото все още има части от рискови групи, които не са запознати със спецификата на дейността на социалните услуги в общността. А това на свой ред може да доведе до недоверчивост и отказ от търсене на разрешение на проблема чрез професионална помощ. Видно е обаче и осъзнаването на нуждата от специализирана помощ.

Процентното разпределение на отговорите относно източниците, от които родителите са били информирани за шансовете те и децата им да ползват социални услуги в ЦОП (въпрос 5), показва, че най-често децата и родителите им се информират за социалните услуги в общността от Отдел „Закрила на детето“ (42,42%) и от познати (48,49%). Наблюдава се и насочване от училището към такъв вид услуги (9,09), което може да бъде от страна на класния ръководител, педагогическия съветник и други и е показателно за взаимодействието между социални и образователни институции. При наблюдаване на рисково поведение учителят също може да подаде сигнал към съответните органи. Прави впечатление, че нито един от родителите не споделя, че е разбрал за дейността на ЦОП и предоставяните социални услуги в него от социалните мрежи, което е показател, че въпреки популяризирането дейността на ЦОП, тази информация невинаги достига до родителя. Видно е обаче и това, че родителите търсят доверени и проверени източници на информация, а

също и гаранции за конфиденциалност, когато се отнася до това самите те и децата им да получат адекватна подкрепа.

Данните от отговорите на респондентите относно нагласите на родителите към ЦОП при подаването им на документи за ползване на социална услуга (въпрос 6) сочат, че 42,42% от участниците в изследването са подхождали с позитивизъм, поради факта, че са чували добри отзиви за Центъра. Въпреки първоначалната си несигурност за това дали ще получат нужната им помощ, 36,36% от тях все пак решават да опитат и децата им започват да посещават консултациите в ЦОП. Останалите 21,21% от анкетираните респонденти споделят, че са били сигурни, че са попаднали на правилното място. Отново се забелязва стремежът да се работи с хора и/или институции, които са доказали качеството си на адекватни услуги пред доверени източници.

Резултатите от отбелязаните отговори от родителите във връзка с очакванията към специалистите при стартирането на социалната услуга (въпрос 8), ползвана от тяхното дете и/или от самите тях, показват висок процент (81,82%) на положителни нагласи по посока получаване на нужната им подкрепа. Това показва позитивност и доверчивост към специалистите за решаването на проблема, с който са се сблъскали. По-малък е процентът (18,18%) на тези, които са били скептично настроени, но са подали необходимите документи за ползване на социална услуга в ЦОП поради желание и настояване от страна на детето им да бъде консултирано от специалисти. Видна е нуждата от ЦОП и специалисти, които по подходящ начин да оказват съдействие на деца и родители.

Изключително важен е родителският подход при съобщаването на детето, че му предстои да ползва социалнопедагогическа и/или психологическа подкрепа. Използваните подходи от родителите в такива ситуации и процентното разпределение на посочените от тях отговори по този въпрос са представени в таблицата чрез въпрос 9. Данните от получените отговори показват, че 36,36% от родителите твърдят, че децата им сами са заявили, че имат нужда от подкрепа. 33,33 % от участниците в анкетното проучване посочват, че са подхождали с лъжа към децата си, обяснявайки им, че ще бъдат записани на извънучилищни занимания/кръжоци, след което са възложили задачата за разясняването на дейността на ЦОП на специалистите, работещи там. Една част от родителите (27,27%) са потърсили мнението на специалистите за това как да съобщят на детето си, че му предстоят консултации с тях. Значително малък е процентът (3,03%) на тези родители, които са решили да заведат детето си в ЦОП, без да го информират къде отиват поради страх от реакцията му. Изводът, който можем да си направим от посочените отговори е, че родителите подхождат различно, което най-вероятно се дължи на същността на проблематиката и повода,

поради който се налага ползването на социална услуга в ЦОП и срещи с професионалисти за справяне с определен проблем. Подготовката и разясненията на децата за причините, поради които ще посещават Центъра, са от особено значение, тъй като има вероятност това да окаже влияние върху нагласите им за бъдещата работа с тях и желанието им да посещават консултации с отделните специалисти.

Освен това, че бъдещите ползватели на социални услуги трябва да са запознати с дейността на ЦОП и причините, поради които ще го посещават, е важна и тяхната реакция, когато им бъде съобщено, че в бъдеще с тях ще работят различни специалисти. Тези данни от получените отговори от родителите (въпрос 10) показват, че най-голям процент (54,55%) са реакциите на децата, изразяващи радост за това, че ще ползват социална услуга в ЦОП, защото познават и други деца, които посещават Центъра. На 39,39% от родителите им се е наложило да обяснят подробно на децата си за дейността на ЦОП и с цел по-добро разяснение са ги запознали със специалистите. Само 6,06% категорично са отказали да посещават ЦОП. Важно е да отбележим, че нито едно от децата, на които е съобщено, че му предстои да посещава ЦОП, не е асоциирало предстоящите си посещения с психическо разстройство и отклонения. От получените отговори се вижда от какво съществено значение е детето да бъде добре запознато с дейностите, които се извършват в ЦОП, защото, когато то е наясно със същността на провежданите консултации, които му предстоят, това му дава спокойствие и намалява тревожността, която често идва от незнанието и недостатъчната информираност. Може да се каже, че подрастващите по-непринудено и естествено приемат специализираните методи на работа от страна на специалисти в ЦОП в сравнение с хората от по-възрастните поколения.

Категорична положителна оценка на взаимодействието с ЦОП (въпрос 11) дават всички родители (100%), като споделят, че са получили необходимата подкрепа от специалистите, от която са имали нужда. Това показва ефективност и качество на предоставяните социални услуги.

Очакванията на 96,97% от анкетираните родители за работата на специалистите в ЦОП са се припокрили и само 3,03% от тях отговарят негативно (въпрос 12). Затова единствено по пътя на предоставяне на самите услуги в ЦОП ще се изгради и по-голямото доверие при деца и родители към ЦОП.

От проведеното проучване и отговорите на въпрос 13 става ясно, че 39,39% от респондентите са заявили, че от най-голямо значение за постигането на очаквания резултат от работата на специалистите е професионалната подготовка и даването на адекватни насоки, които те да спазват. Този процент анкетирани осъзнава също, че освен изпълняването на заложените цели при работата с детето е необходимо

и съдействие от страна на родителя. 36,36 от родителите смятат, че най-важното е да спазват насоките, които специалистите им дават по време на консултациите, а 24,24% от участниците в анкетното проучване са на мнение, че с най-голяма значимост е непрекъснатата обмяна на информация със специалистите, тъй като проявяват заинтересованост относно чувствата и емоциите на децата си. Изводът е, че след съдействието на специалистите от ЦОП родителите в по-голяма степен опознават своите деца и се стараят да се отнасят към тях много по-отговорно, ангажирано и пълноценно.

Процентното разпределение на получените отговори по отношение на провежданите консултации (въпрос 14) показва, че 75,76% от респондентите твърдят, че винаги им е било отговаряно на задаваните от тях въпроси и са били насочвани и консултирани за това как да постъпват и реагират в конкретни ситуации. 15,15% споделят, че са получавали само обратна връзка по отношение на работата на специалистите с децата им. С 6,06% са провеждани освен индивидуални, и съвместни консултации с тях и децата им. Само 3,03% отбелязват, че до момента не са били консултирани. Отговорите са показателни за добро взаимодействие между специалистите и родителите. Чрез добрата обратна връзка между родители и специалисти се постига ефективност на предлаганите дейности в ЦОП.

Спазването на конфиденциалност е основен принцип в работата на всеки от специалистите, работещи в ЦОП. Получените в това отношение отговори (въпрос 15) показват, че 93,94% от анкетиранията родители изразяват доверие, след като им е разяснено, че всичко, за което говорят със специалистите, се пази под строга тайна. Въпреки това има 6,06% от тях, които се притесняват да споделят по-лична информация за себе си. Конфиденциалността подпомага доверието на родителите към ЦОП.

Категорични в отговорите си са и респондентите (въпрос 16), като всички (100%) те заявяват, че ако в бъдеще им се наложи да потърсят професионална подкрепа, отново биха се обърнали към ЦОП. Това показва удовлетвореност от ползваната услуга и оказаната им подкрепа. Качеството на дейностите на самите ЦОП се потвърждава най-добре в процеса на самия период на подкрепа и резултатите от него.

По отношение на това дали биха препоръчали ползването на социална услуга в ЦОП на свои близки, в случай, че имат нужда от подкрепа, данните (въпрос 17) показват, че 87,88% от родителите, участвали в анкетното проучване, че вече са насочвали свои близки за ползване на социална услуга в ЦОП. Останалите 12,12% не биха искали да се знае, че детето им е посещавало психолог или други специалисти от Центъра. Несъмнена е нуждата от ЦОП и от работата на подготвените в тях специалисти.

Времевият период (въпрос 18), в който респондентите ползват социалната услуга, е различен – 45,46% от респондентите са посочили, че

времето, за което до момента децата им са ползвали социална услуга, е за период от девет месеца до една година, 30,30% от родителите заявяват, че децата им посещават ЦОП за период от три до шест месеца, 15,15% от тях са надвишили една година, а останалите 9,09% посочват отговора от шест до девет месеца. В обобщение – по-голямата част от участниците в изследването посочват по-дългосрочен период на ползване на услугата. Коемо показва, че най-ефективни резултати и изменения в поведението на погроставащите и родителите се постигат чрез по-дългосрочен период на съвместна работа: от шест месеца до една година.

От дадената възможност на респондентите да изразят своите препоръки под формата на свободни отговори (въпрос 19) към организацията на дейностите и специалистите в ЦОП са се възползвали 17 от респондентите (51,52%). Посочените препоръки от родителите са свързани с: подобряване на материалната база; присъединяването на логопед към екипа от специалисти; провеждане на спортни дейности два пъти месечно, независимо от сезона; провеждане на повече дискусии в ромските квартали; предоставяне на възможност да се ползват социални услуги, без документите да минават през Отдел „Закрила на детето“; изразяване на задоволство от работата на специалистите, насърчавайки ги да продължават да работят по същия начин и да помагат на хората. Останалите 48,49% от участниците в проучването не са посочили нито една препоръка. Това показва, че родителите са заинтересовани от съществуването на ангажирано гражданско общество, където интересът към погроставащите и семействата е реален и води до положителни дейности и резултати, където наличието на модерни бази и условия за развитието на младите хора спомага за пълноценното им личносно изграждане, реализиране и усъвършенстване.

ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

От анализа на резултатите и проведеното изследване сред родители на деца, ползващи социални услуги в ЦОП, осиновители и приемни родители е установено, че въпреки стремежа на Центровете за обществена подкрепа за популяризиране на дейността им чрез брошури, социалните мрежи, медите, груповите дейности, провеждани в училища и детски градини, организираните летни ваканционни програми, арт ателиета и др. обществеността не е напълно запозната с тяхната същност. Макар и в малък процент, все още има предразсъдъци и скептичност към социалните услуги в общността. Недостатъчната информираност води до несигурност и недоверчивост, а доверието е от изключително значение за ефективността от предоставянето на качество на социалните услуги.

Случаите, по които екипът в ЦОП работи, са разнообразни и от това какви са причините, довели до ползване на социална услуга, т.е. дали клиентите са доброволни или недоброволни, зависи доколко те са

предразположени към откровеност и поемане по пътя на собствената си промяна. Без съдействието и осъзнаването на важността от промяна е невъзможно да се говори за постигане на каквито и да е било положителни резултати. Отказът на родителя или потребителя да си взаимодейства в процеса на работа със специалистите саботира работата им и по този начин случаите, по които работят, не биха могли да имат положително развитие. Доверителните отношения дават сигурност на консултирания и допускането до него самия помага за изпълняването на заявката, с която е дошъл. Съдействието от негова страна влияе върху това дали и с какво темпо ще се разреши проблемът и води до постигане на очакваните резултати и тяхната дълготрайна устойчивост.

Отчита се необходимост от по-тясна работа с детските градини и училищата, като навременно те подават информация към ЦОП за деца в риск или с рисково поведение. Взаимодействието с тези институции би подпомогнало и тяхната работа и би интегрирало по-успешно в тяхната среда т. нар. „деца в риск“. Много често един психолог или педагогически съветник в тези институции няма възможността да реагира достатъчно адекватно при едновременни ситуации с няколко деца, особено в училища с по-голям брой ученици, както и такива с проблемно поведение, а съдействието с ЦОП би създавало и по-положителна атмосфера при подобни ситуации. Препоръчително е и на провежданите родителски срещи в детските градини и училищата да се анонсира възможността за работа с ЦОП, където децата и родителите могат да намерят съдействие при нужда.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Може да се обобщи, че според оценката на родителите в проучените Центрове за обществена подкрепа се предоставят качествени социални услуги и това се вижда в отговорите на анкетирания респонденти, които не само са доволни от предоставяните им социални услуги, но и често препоръчват на свои близки тази услуга в общността. Голяма част от тях (т. нар. доброволни клиенти) си взаимодействат със специалистите, сътрудничат им и това дава шанс за позитивно развитие на конкретните казуси. В такива случаи постигането на промяна е по-лесно осъществимо и това се отразява върху консултирания в положителен аспект. Взаимодействието е показател за желание за промяна и добро социално функциониране в обществото.

Центровете за обществена подкрепа са необходими на децата и родителите, както и на образователните институции в съвременните условия на динамична обществена, глобализирана и технологична среда. Влиянието на виртуалното пространство при подрастващите е силно и това нерядко води до липса на качествен диалог и доверие между децата и родителите в съвременните семейства. Трудовата заетост

на родителите, както и различната насоченост на институции като детски градини и училища все повече изисква практическото и качествено сътрудничество с ЦОП, подготвени именно за предоставяне на важни социални услуги като превенция и преодоляване на психологически и поведенчески проблеми при подрастващите – във времена, в които агресивните модели заливат младите хора отвсякъде.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Жечева, Е. (2019) Българският модел на де-институционализацията на грижата за деца. В: Сборник от Седма международна научна конференция „Съвременното образование-условия, предизвикателства и перспективи“, Благоевград, ЮЗУ „Неофит Рилски“ [Zhecheva, E. (2019) Balgarskiyat model na de-institutsionalizatsiyata na grizhata za detsa. V: Sbornik ot Sedma mezhdunarodna nauchna konferentsiya „Savremennoto obrazovanie-usloviya, predizvikelstva i perspektivi“, Blagoevgrad, YuZU „Neofit Rilski“]
- Закон за социалните услуги (ЗСУ) в сила от 2020 година <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2137191914> [Zakon za socialnite uslugi v sila ot 2020 godina]
- Петрова-Димитрова, Н. (2014) Социална педагогика, или педагогика на социалната работа, София [Petrova-Dimitrova, N. (2014) Sotsialna pedagogika, ili pedagogika na sotsialnata rabota, Sofia]
- Христова-Михайлова, Н. (2019) Автореферат за присъждане на ОНС доктор, Ефективност на работата със семейства на деца, ползващи социални услуги в общността <http://rd.swu.bg/media/80067/avtoreferat.pdf> [Hristova-Mihaylova, N. (2019) Avtoreferat za prisazhdane na ONS doctor, Efektivnost na rabotata sys semeistva na detsa, polzvashti sotsialni uslugi v obshtnostta]
- Цветанова, В. (2021) Социалнопедагогически характеристики на приемната грижа, Благоевград, УИ „Неофит Рилски“ [Tsvetanova, V. (2021) Sotsialnopedagogicheski karakteristiki na priemnata grizha, Blagoevgrad, UI „Neofit Rilski“]

За автора:

Богомила Радойчева – докторант
Югозападен университет „Неофит Рилски“
Факултет по педагогика, Катедра „Социална педагогика“
2700 Благоевград, България
E-mail: bogomila_x221@abv.bg

About the Author:

Bogomila Radoicheva PhD Student
South-West University "Neofit Rilski"
Faculty of Pedagogy, Department of Social Pedagogy
2700 Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: bogomila_x221@abv.bg

СТРАТЕГИИ ЗА СПРАВЯНЕ С ПРЕДИЗВИКАТЕЛНОТО ПОВЕДЕНИЕ ПРИ РАБОТА С ДЕЦА

Александър Ранев

Резюме: Децата с предизвикателно поведение са една от най-уязвимите групи по отношение на отпадане от училище, отхвърляне от общността и често са обект на физическа агресия и социално изключване. Работата с тях и оказването на подкрепа придобиват все по-голяма актуалност. Възможностите за реакция от страна на специалистите са от важно значение за ефективното овладяване на детското поведение. Настоящият материал е насочен именно към открояване на някои ефективни стратегии за справяне с предизвикателното поведение.

Ключови думи: предизвикателно поведение, поведенчески стратегии, управление на поведението, мениджмънт на класа

STRATEGIES FOR DEALING WITH CHALLENGING BEHAVIOUR IN WORK WITH CHILDREN

Alexander Ranev

Abstract: Children with challenging behaviour are one of the most vulnerable groups in terms of dropping out of school, rejection from the community and are often subject to physical aggression and social exclusion. Working with them and providing support is becoming increasingly important. The capacity of professionals to respond is important to effectively manage children's behaviour. This article aims specifically to highlight some effective strategies for dealing with challenging behaviour.

Keywords: challenging behaviour, behavioural strategies, behaviour management, classroom management

УВОД

Нарастващият брой деца с емоционални и поведенчески затруднения в училище изправя специалистите, работещи с тях, пред редица предизвикателства, свързани с подбор и прилагане на ефективни подходи, методи, стратегии за оказване на възпитателна подкрепа и овладяване

на детското поведение. Не рядко на тези деца биват поставяни етикети от типа на „агресивно дете“, „невъзпитано дете“, „хиперактивно дете“, „непослушно“ и са подложени на риск от социална изолация, малтретиране, агресия и др. в резултат на особености и неразбиране на тяхното поведение, често окачествявано като неприемливо, агресивно, асоциално, гразнецо, невъзпитано, провокативно, неуважително. Понякога учители и възпитатели подхождат дисциплинарно към поведението, която гледна точка е основана на правилата, санкциите и поощренията от тяхното спазване и неспазване. Подобен тип реакции са насочени към промяна на поведението, но без да се вземат предвид целите, мотивите, потребностите седящи зад него, поради което и резултатите са нетрайни и моментни. От своя страна позитивно ориентирани възпитателни подходи разглеждат поведението като форма на общуване, чрез която детето изразява свои цели, емоции, потребности, т.е. чрез своето поведение детето предизвиква отведен отговор от околните. Често поведенческите отклонения при отделните деца имат или твърде широк, разнообразен, или твърде тесен спектър на проявление и специалистите изпитват затруднение в диагностицирането на детето. Отчитайки тази особеност и поради по-широката му обхватност може да се приеме термина „предизвикателно поведение“. За да бъдат причислени към посочената категория, поведенческите прояви на детето е необходимо да притежават следните общи характеристики:

- *социо-културна неприемливост* – разбирането за „приемливо“ и „неприемливо“ поведение е обусловено от социо-културните особености на средата (напр. говоренето на висок глас на рок концерт е приемливо, но същото поведение в театралния салон е неприемливо);
- *устойчивост* – наличие на форми на предизвикателно поведение, които са трайни, повтарящи се и характерни за детето, а не са епизодични, моментни прояви;
- *степен на риск за детето и/или околните* – рисковите последствия от предизвикателното поведение са свързани с физическото, психическото и социалното здраве на детето или околните.

Тези характеристики оформят и следното определение: „*Дете, чиито социално неприемливи прояви са със сила, честота и продължителност, които представляват заплаха за качеството на живота или физическата безопасност на детето и/или околните*“ (Rapev, 2022), (Rapev, Nikolov, 2014). Настоящият материал цели да насочи вниманието на специалистите, работещи с деца, към различни стратегии, основани на позитивно ориентираното възпитание, за реакция и възпитателна подкрепа. Подборът е основан както на характерни за позитивните подходи стратегии, така и на изпробвани в професионалната практика на автора.

СТРАТЕГИИ ПРИ РАБОТА С ДЕЦА С ПРЕДИЗВИКАТЕЛНО ПОВЕДЕНИЕ

Децата с предизвикателно поведение са една от най-уязвимите групи по отношение на отпадане от училище, отхвърляне от общността и често са обект на физическа агресия, социално изключване. От своя страна връстниците и възрастните, работещи и общуващи с децата (родители, учители, възпитатели, социални работници и др.), също са подложени на различни рискове като например физическа и/или словесна агресия, тормоз и др. Подобни рискове налагат необходимостта от по-дългосрочни превантивни и корекционни мерки, а също и подбор на възможни моментни реакции в случаите на проява на поведението. Много често факторите, причиняващи проявите на предизвикателно поведение, са многостранни и комплексни, в това число: семейната среда, здравословно състояние, прием на медикаменти, слабости в социалните умения, конфликти с връстници, учители и др. Това предполага един по-задълбочен и обхванат подход при работата с тези деца, основан на следните общи правила:

- *разкриване и използване на положителния потенциал на детето;*
- *прилагане на индивидуален подход;*
- *екипна работа;*
- *промяна чрез дейности от ежедневието и естествената среда;*
- *подкрепа на родителите и специалистите, работещи с детето.*

Подходите за позитивно ориентирано възпитание при работа с тези деца се основават на разбирането, че поведението е мотивирано от определени причини, фактори, цели, емоции, потребности. За да бъде постигната трайна и ефективна промяна, е необходимо тези причини да бъдат установени, а подкрепата – насочена към тяхното преодоляване. Разглеждането на поведението като форма на общуване предполага да бъдат открити конкретните форми на поведение и изграждане на хипотези относно *функцията* на поведението (целта, причината). Като основни функции на поведението могат да бъдат посочени: 1) насочване на вниманието към себе си; 2) насочване на вниманието към външен обект или събитие, 3) поведение, търсещо власт и манипулация; 4) поведение, търсещо реванш; 5) бягство и страх от неуспех; 6) поведение, търсещо награда, одобрение; 7) самостимулиращо поведение; 8) достъп до материална вещ, храна, дейност. (Emerson, Bromley, 1995), (Nikolaeva, 2012), (Ranev, Nikolov, 2014), (Ranev, 2022).

Посочените функции често са свързани и с фактори от средата, които провокират, отключват проявата на поведението. Тези фактори се наричат „отключващо събитие“, а поддържащите предизвикателното поведение последствия се наричат поддържащо последствие. За онагледяване на казаното може да се вземе следният пример:

Майка влиза в хранителен магазин. Когато минават покрай щанда със сладките храни, детето иска шоколад. След отказ от майката то се тръшка на пода и започва да крещи. В отговор майката купува искания от детето шоколад.

Форма на предизвикателно поведение – тръшкане на пода и виковете.
Вероятна функция – поведение, търсещо власт и манипулация, достъп до вещь, предмет, храна.

Отключващо събитие – детето вижда щанда със сладките храни.
Поддържащо последствие – майката извършва исканото от детето.

Съществена особеност е, че предизвикателното поведение се проявява в естествената за детето среда, там където то прекарва ежедневието си, което предполага стратегиите за реакция от околните да бъдат прилагани в тази среда. Промяната на обстоятелствата в тази среда, непринуденият характер на дейностите в нея правят промяната естествена, а когато е постоянна – и устойчива. Наред с намесата в естествената среда многообразието от случаи и ситуации предполага и прилагане на богат набор от стратегии за справяне с предизвикателното поведение. Стратегията е общата насока на действие за постигане на даден резултат. Тази обща стратегия може да се раздели на няколко по-малки, включени в нея, подстратегии. В посочения по-долу пример общата стратегия е намеса в естествената среда (класната стая), а като допълващи и по-конкретни са: предварителен инструктаж, игнориране, припомняне, обсъждане.

Ситуация: На поставения от учител въпрос Иван нетърпеливо вдига ръка и надвиква останалите в опита си да покаже, че знае отговора. Когато учителят не го посочва, той сърдито сяда на чина, скръства ръце и отказва да продължи работата си.

Очаквани резултати: използване на думи, саморегулация.

Възможни реакции: **Вариант 1:** Преди поставяне на въпроса припомнете правилата за вземане на участие. Припомнете, че е необходимо децата да вдигнат ръка и да изчакаят посочването от учителя. Уточнете, че не е възможно всички деца да бъдат посочени, но останалите ще имат възможност да вземат участие при следваща задача и ще бъдат посочвани само учениците спазващи тези указания. **Вариант 2:** Игнорирайте поведението на ученика, като му

припомните очакваното поведение за вземане на участие.

Вариант 3: Обсъдете с ученика след края на часа поведението му и уточнете възможни начини за саморегулация в подобни ситуации.

Вариант 4: друго

В литературата могат да се намерят множество стратегии и е трудно да бъдат обхванати всички възможни (Blair, Fox, 2011), (Furman, 2007), (Nikolaeva, 2012), (Nikolov, 2020), (Ranev, 2022), (Mayer et al., 2009), (Staneva, 2017). Стратегиите не са рецепта за справяне с поведението, но дават възможност да се повлияе върху него. За успеха на приложението им от значение са техниката на изпълнение (тон, жест, мимика, интонация), ситуацията, средата, отношенията между прилагателя и детето. Примерни стратегии могат да бъдат:

- *стъпка по стъпка* – разделяне на задачата на отделни последователни части;
- *от простото към сложното* – постепенно усложняване;
- *от познатото към непознатото* – опирание на опита и възможностите на детето;
- *подкрепа в ученето* – допълнителна подкрепа от възрастен, връстник;
- *информирание* – повишаване на информираността по важни за детето/родителя въпроси относно определени рискови последици;
- *човешко е да се греша* – постигане на спокойствие и освобождаване на притеснение от евентуални грешки и неуспехи;
- *елегантен изход* – изтъкване на силните страни (напр. изразяване на възхищение от проявена сила/смелост/дързост);
- *отстраняване на публиката* – индивидуален разговор;
- *временно отлагане* – планиране на дискусия за по-късен час;
- *временно прекъсване* (тайм аут) – за успокояване на емоциите, осигуряване на защита;
- *пренебрегване* – игнориране на поведението, сякаш възрастният не забелязва поведението, оставяйки детето да се успокои само;
- *отбелязване на поведението* – извличане на поуки от поведението и създаване на групова нагласа на приемане или отхвърляне;
- *отклоняване на вниманието* – задаване на страничен въпрос, смяна на задача или дейност;
- *извънриване на неочакваното* – изгасване на лампите, свирене на музикален инструмент, пеене, говорене на стената и пр.;
- *творчески занимания и занимания с изкуство*;
- *подкрепа на желаното поведение* – благодарност на детето за проявено добро поведение, писмено благодарствено писмо, бележка, обаждане до родителите;
- *развиване на уменията за изразяване и говорене пред група*;

- *фокусиране върху минали успехи* – припомняне на факти, обстоятелства, събития, в които детето се е справило успешно;
 - *промяна на фактори от околната среда* – проветряване, почистване, премахване на гразнения, шумове, мръсотия;
 - *инструктаж за социална ситуация* – инструкции какво предстои и какво се очаква да бъде поведението (напр. предстои посещение в кинозалон), какво е подходящото поведение и какво не е;
 - *матрица на всекидневните дейности* – таблица, график, план на дейностите за деня;
 - *саморегулация* – напр. детето да опише качествата, които е необходимо да притежава човек, за да има приятели (темата: „Аз мога да бъда приятел“);
 - *от най-силната към най-слабата подбуда* (или обратното);
 - *самоизявяване* – възможност детето да сигнализира за своя емоция, желание, състояние (напр. „Уморен съм, бих искал/а почивка!“, „Помогни ми, моля те!“);
 - *поставяне на граници* – напомняне за преминалата граница в общуването, даване на възможност на детето също да сподели за свои граници;
 - *възможност за самоизява* – изява в области, които детето обича и в които се чувства по-уверено (спорт, изкуство, учение, хоби);
 - *използване на Резилианс*;
 - *даване на избор* – договаряне на последствията, договаряне на възможности;
 - *получаване на внимание, предмет, дейност, роля, доверие*;
 - *грижа за някого или нещо* – помощ за възрастни хора, грижа за животни и растения;
 - *физическо отстраняване/разделяне*;
 - *ограничаване на взаимодействията до ниво официални контакти*;
 - *социални/словесни умения* – използване на подходящи думи, тон, жест. Разпознаване на чувствата, заявяване на чувства, самоконтрол, поведение и решаване на конфликти;
 - *чувство за хумор* – представяне на ситуация от комичната ѝ страна, разказване на виц, смешна случка;
 - *овластяване и съвместност* – съвместно обсъждане, допитване, вземане на решения, вслушване в препоръки, търсене на обратна връзка, повишаване на отговорности и възможности за самоуправление.
- Стратегията „фокусиране върху минали успехи“ е подходяща и в случаи на спор или конфликт между двама души, когато специалистът им припомни минали случаи с позитивен характер:

В момента сте ядосани един на друг, но си спомням, че в последния мач на класа точно поради вашето разбирателство на терена успяхте да спечелите!

Чрез стратегията „стъпка по стъпка“ поставената задача се разделя на отделни части, като се поставя акцент върху възможностите и постигнатото от детето, като например:

Ситуация: Учителят проверява сгрешената от ученика задача.

Иване, виждам, че в началото си започнал правилно да решаваш задачата, но ето тук си се сбъркал. Нека да я разделим на части, за да видим къде и защо си сбъркал.

Обратен вариант би бил: Иване, решил си задачата по неправилен начин и отговорът ти е грешен. Не си се справил! Седни и реши задачата отново!

Стратегията „саморегулация“ е насочена към подтикване на детето само да изведе правила, норми, поведенчески модели за постигане на определени, значими за него цели.

В разговор с детето учителят да го подкани и заедно с него да опише поведението между приятели:

Според теб какво поведение е подобаващо на един приятел?

Детето може да открие следните отговори:

- Мога да се присъединявам към приятелите си и да играем.
- Мога да отстъпвам.
- Мога да се съобразявам с останалите.
- Мога да си давам играчките.
- Мога да се шегувам и смея.

Стратегията от „най-слабата към най-силната подбуда“ е свързана с динамиката на намесата на възрастния.

Ситуация: Детето отказва да седне на чина. Постоянно е изправено и закача съученика на задния чин.

1. Погледнете детето в очакване да седне.
2. Приближете се спокойно до него. Ако детето не иска да седне, му кажете „Седни, моля те“.
3. Ако детето отказва да седне след словесната покана, подканете детето да седне с жест, като потупате мястото на чина, докато му казвате „Седни, моля те“.
4. Ако детето не иска да седне, подкрепете физически детето, за да седне на чина.

Инструктажът за социална ситуация е свързан с информиране на децата за предстояща промяна на средата и свързаното с това очаквано поведение – посещение на кино, театър, влизане в столовата, разходка в парка и др.

Учителка към учениците:

- Какво е нужно да направим, за отидем до столовата подредени?
- Не трябва да тичаме до там.
- Точно така, но какво е нужно да направим, за да не тичаме до там?
- Трябва да ходим бавно.
- Точно така, нека го запишем на дъската. Какво друго можем да правим?
- Нужно е да чакаме в редица.
- Много добре, ще го запишем и него на дъската.

Предиизвикателното поведение много често е следствие на слабости в социалните умения, в словесните и изразните средства на детето. Начинът, по който децата изразяват своите чувства, състояния, желания, е важна част от тяхното социално включване и приемане от околните. Затова и поведението на възрастния, формулирането на послания, начините, по които споделя своите емоции пред детето, са от съществено значение за формиране на подходящите умения за общуване. Понякога неподходящите изразни средства на възрастния провокират предиизвикателното поведение. Ето и няколко примера:

Стратегия „промяна на посланията“

Забранително/заповедни послания – Няма да останеш с групата, ако продължаваш да се държиш така! Не притеснявай другите! Престани да спориш с мен! Престани да нарушаваш правилата, когато играеш! Слушай какво ти говоря!

Подходящи заместители – Можеш да останеш с групата, ако спреш с ... Можеш да стоиш с нас дотогава, докато не притесняваш другите. Ще обсъдим това, когато престанеш да спориш с мен. Тези, които спазват правилата, ще участват в играта. Би ли ми обърнал внимание, за да чуеш какво ти говоря.

Чрез стратегията „самозаявяване“ детето бива подкрепено да сигнализира по подходящ начин за своя емоция, желание, състояние. Тази стратегия е близка по смисъл със стратегията „поставяне на граници“, чрез която се цели изграждане на усет за граници в общуването между детето и околните.

Стратегия самозаявяване „Моля, помогни ми“

При поставена задача, за чието изпълнение детето има нужда от помощ, изчакайте и подканете при необходимост детето да изрази словесно молбата си. Например: в момента на затруднение погледнете го с очакване и попитайте „Какво има?“ и изчакайте няколко секунди. Ако детето отговори с „Не мога да се справя“, подканете го да изрази словесно какво иска да направите вие. Например: „Виждам, че ти е трудно, но не разбирам какво искаш да направя аз?“ или „Ако искаш с нещо да ти помогна, ми кажи.“ Ако се наложи, го подканете отново, като му подскажете да използва „въглищната думичка“.

„Чувството за хумор“ е една от най-познатите и успешни стратегии. То прави възможно да се погледне под различен ъгъл на трудна ситуация, да бъде намалено напрежението, да бъдат трансформирани емоциите и в същото време да бъде установен контрол над желаното поведение.

Ситуация: Детето крещи, хвърля предмети или удря. Не използва думи или жестове, за да поиска.

Отговор: огледална имитация на поведението с усмивка.

Хуморът като превенция: Разказване или зрително представяне на забавни истории, които подготвят детето за предстоящи дейности.

Стратегията „овластяване и съвместност“ е свързана с разбирането за зачитане на потребности като свобода, уважение, власт. Допитването и търсенето на обратна връзка, овластяването, демонстрират доверие, уважение, зачитане, добронамереност, симпатия и са мотивиращи механизми не само при възрастните, но и при децата. Съвместността при вземането на решения помага и на двете страни да се вслушат в гледната точка на другия, което улеснява процеса на приемане, още повече че понякога децата са по-съзидателни и прозорливи от възрастните. Включване на децата съвместно с възрастните в дискусии, дебати, тренинги по теми, свързани с предизвикателното поведение, е добра възможност да се чуе гледната им точка и да се подобрят чувствителността, уменията и нагласите на участниците в тях. Предоставянето на отговорности и овластяването са свързани с една от основните цели, а именно: от насочване на поведението към самоуправление. Децата трудно биха се справили самостоятелно, ако не им бъде предоставена възможността да вземат самостоятелни решения, да носят отговорности за тях,

сами да намират и вземат решения. В ситуации, застрашаващи живота и здравето на детето и/или околните, е необходимо да се използва и така наречената „физическа намеса“, използваща физически действия от страна на възрастния с цел ограничаване на този риск. Тази намеса включва специфични техники за задържане, разтървяване, установяване на телесен контрол в широк спектър от ситуации. (Nikolov, 2020).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Справянето с поведенческите затруднения е предизвикателство за родителите и специалистите от различни области при работа с деца. Наред с разбирането на причините, функциите на поведението и планирането на подкрепата, от съществено значение са подборът и ефективното прилагане на възпитателни методи и стратегии. Навременната и адекватна намеса е предпоставка за ограничаване на рисковото поведение и емоционалните разстройства. Подборът се определя от фактори като средата, дейностите, ситуацията, профилът на детето и прилагания. Едни стратегии са подходящи за училище, други – в семейна среда, но като цяло целят стимулиране на изявата на положителния потенциал чрез механизми като:

- повишаване на удовлетвореността от постигнати резултати;
- фокусиране върху силните страни;
- опора в личния опит, преживявания и ползи;
- приемане на идентичността и автентичността на детето;
- стимулиране на активността и интерактивността.

Разнообразието от използвани похвати и стратегии е възможност да бъде оказана ефективна подкрепа и промяна на поведението и е част от плана за подкрепа на дете с прояви на предизвикателно поведение. Резултатността се определя както от внимателния подбор, доброто познаване, продължителността и постоянството в използването им, така и от съвместността в действията на родители и ангажираните с детето специалисти (Ranev, 2022), (Nikolov, 2020), (Musa, Dergaa, 2022). Макар и да не са панацея във всеки случай, то познаването и умението да бъдат използвани са ключова компетентност за работещите с деца и е необходимо да бъдат включени в подготовката на специалистите и за повишаване капацитета на родителите.

БИБЛИОГРАФИЯ

Николаева, С. (2012). Мениджмънт на класа. Стратегии, техники и компетенции, Екс-Прес. [Nikolaeva, S. (2012). Menidjmnt na klasa. Strategii, tehniki i kompetentsii. Eks-Pres]

- Николов, Ц., (2020). Справяне с предизвикателното поведение при работа с деца в училищна и извънучилищна среда. Педагогика 92 (2) [Nikolov, C., (2020). Spravyane s predizvikatelnoto povedenie pri работа s deca v uchilishtna i izvanuchilishtna sreda. Pedagogika 92 (2)]
- Ранев, А. (2022). Позитивно възпитание и поведенческа промяна при работа с деца с предизвикателно поведение. Университетско издателство. [Ranev, A. (2022). Pozitivno vazpitanie i povedencheska promyana pri работа s deca s predizvikatleno povedenie. Universitetesko izdatelstvo]
- Ранев, А., Николов, Ц. (2017). Позитивен подход и физическа намеса при работа с деца с предизвикателно поведение. Педагогика, кн. 4. [Ranev, A., Ts., Nikolov (2017). Pozitiven podhod i fizicheska namesa pri работа s deca s predizvikatelno povedenie. In: sp. Pedagogika, кн. 4. Sofia]
- Ранев, А., Николов, Ц. (2014). Превенция и кризисна интервенция при работа с деца с поведенчески затруднения. В: Сапунджиева, К. (ред.) Академични полета на социалната педагогика. София. [Ranev, A., Ts., Nikolov (2014). Preventsia i krizisna interventsia pri работа s deca s povedencheski zatrudnenia. In: Sapundgieva, K. (red.) Akademichni poleta na sotsialnata pedagogika. Sofia]
- Станева, Я. (2017). Критерии за резиланс при родители с риск от раздяла с децата им. (изследване на случай). Педагогика, 7/2017. [Staneva, Ya. (2017). Kriterii za rezilians pri roditeli s risk ot razdyala s decata im. (izsledvane na sluchay). Pedagogika, 7/2017]
- Фурман, Б. (2007). Методът Детски умения. С., 2007 [Furman, B. (2007). Metodyt detski umenia. Sofia]
- Blair, K., Fox, L. (2011). Facilitating Individualized Interventions to Address Challenging Behavior. Center for Early Childhood Mental Health Consultation. Към. 08. 2021 – https://www.ecmhc.org/documents/CECMHC_FacilitatingToolkit.pdf
- Emerson, E., Bromley, J. (1995). The form and function of challenging behaviours. Journal of Intellectual Disability Research. Volume 39, Part 5, October. (посетено 12.2022 г.: https://www.researchgate.net/profile/Eric-Emerson/publication/14644241_The_form_and_function_of_challenging_behaviours/links/5cd18a89a6fdccc9dd933bf5/The-form-and-function-of-challenging-behaviours.pdf)
- Mayer, M., Acker, R., Lochman, J., Gresham, F. (2009). Cognitive-Behavioral Interventions for Emotional and Behavioral Disorders the Guilford Press.
- Musa, S., Dergaa, I., (2022). A Narrative Review on Prevention and Early Intervention of Challenging Behaviors in Children with a Special Emphasis on COVID-19 Times. In: Psychology Research and Behavior Management. Volume 15. 1559–1571 (посетено на 01. 2023 г.: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9234312/>)

За автора:

Александър Ранев, гл.ас. г-р

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ Факултет по науки за образованието и изкуствата

Научни интереси: педагогика, теория на възпитанието, мениджмънт на класа, подкрепа на позитивното поведение

E-mail: a.ranev@fppse.uni-sofia.bg

About the Author:

Aleksandar Ranev: PhD – Assistant Professor

Sofia University “St. Kliment Ohridski” Faculty of Educational Studies and Arts

Scientific interest – Pedagogy, Theory of Education, Classroom management, Positive behavior support

E-mail: a.ranev@fppse.uni-sofia.bg

ПЕДАГОГИЧЕСКИ И СОЦИАЛНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Шестмесечно списание за образование, педагогика и социални науки

Книжка № 2, 2022

Година III, том 4

EDUCATIONAL AND SOCIAL STUDIES

Biannual journal for Education, Pedagogy and Social Sciences

Issue No 2, 2022

Volume 4, Year III

ISSN 2738-8298